

VESTIGIA

Archeologie & Cultuurhistorie

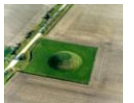
**Kijkvenster op ruraal Romeinse bewoning (2e eeuw) in de tuin van
de voormalige parochiewoning**

Opgraving aan de Dijkweg 8 in het centrum van Naaldwijk, gem. Westland (Romeinse periode en Nieuwe tijd)

V1853

Kijkvenster op ruraal Romeinse bewoning (2^e eeuw) in de tuin van de voormalige parochiewoning

*Opgraving aan de Dijkweg 8 in het centrum van Naaldwijk, gem. Westland
(Romeinse periode en Nieuwe tijd)*

Rapportnummer: V1853

Projectnummer: V19-4077

Status en versie: Definitief 2.0

In opdracht van: Tetteroo Bouw & Projectontwikkeling (waarvoor KuiperCompagnons)

Rapportage: E. Eimermann, R.M. Brouwer, F.P.J. van Puijenbroek en J. Kerpentier

Met een bijdrage van: N. van Asch (ADC ArcheoProjecten, botanie)

Plaats en datum: Amersfoort, 25 februari 2020

Niets uit dit werk mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, daaronder mede begrepen gehele of gedeeltelijke bewerking van het werk, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Vestigia BV

Projectgegevens	
Initiatief	Nieuwbouw
Toponiem / locatie	Dijkweg 8
Plaats	Naaldwijk
Gemeente	Westland
Provincie	Zuid-Holland
Opdrachtgever	Tetteroo Bouw & Projectontwikkeling
Contactpersoon opdrachtgever	S. Klingens (KuiperCompagnons) en W. Berendse (Tetteroo Bouw)
Bevoegd gezag	Gemeente Westland
Contactpersoon namens bevoegd gezag	S. Westerduin
Deskundige namens bevoegd gezag	N. Conradi, KNA-archeoloog
Beheer en documentatie	Provinciaal Archeologisch Depot Zuid-Holland Alphen a/d Rijn
Contactpersoon	I. Riemersma
Uitvoerder en documentatie	Vestigia BV <i>Archeologie & Cultuurhistorie</i>
Projectleider	J.P. Flamman, senior KNA-archeoloog
Senior KNA-archeoloog	E. Eimermann, senior KNA-archeoloog
Projectmedewerkers veldwerk	R.M. Brouwer, KNA-archeoloog MA M. Ipsen-Petterson, junior archeoloog MA L.I. van Herwaarden, student Saxion-archeologie F.P.J. van Puijenbroek, KNA-prospecteur MA / KNA-specialist fysische geografie J. Kerpentier, KNA-archeoloog BA, digitale uitwerking, opmaak kaartmateriaal
Uitvoering veldwerk	20 t/m 22 mei 2019

Locatiegegevens	
Oppervlakte plangebied	1250 m ²
Diepte grondwerkzaamheden	Circa 1 tot 2 m - mv
Huidig grondgebruik	Braakliggend
Onderzoeksmelding	4704231100
Soort onderzoek	OPGRAVEN BRL 4000 Protocol 4004 KNA 4.1
RD-coördinaten van plangebied	74.046 / 445.877 en 74.098 / 445.860
Kaartblad (1:25.000)	37H

Controle	
Gecontroleerd door	Drs C. W. Koot, 27 januari 2020
Ter goedkeuring voorgelegd aan de Opdrachtgever	Tetteroo Bouw & Projectontwikkeling (KuiperCompagnons), 27 januari 2020
Ter goedkeuring voorgelegd aan het Bevoegd Gezag	Gemeente Westland, 4 februari 2020
Ter goedkeuring voorgelegd aan de Depotbeheerder	Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Zuid-Holland, 27 januari 2020
Status	Definitief 2.0

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1. Inleiding	6
1.1 Plangebied en projectomgeving	6
1.2 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen	6
1.3 Leeswijzer	7
1.4 Woord van dank	7
2 Resultaten vooronderzoek	8
2.1 Inleiding	8
2.2 Landschap	8
2.3 Cultuurhistorische waarnemingen	10
2.4 Archeologische waarnemingen	13
2.5 Gespecificeerde archeologische verwachting	14
3 Opgravingsmethodiek	16
4 Fysische geografische bevindingen	17
4.1 Inleiding	17
4.2 Resultaten	17
5 Sporen en structuren	21
5.1 Vlak 2: Romeins cultuurniveau	22
5.2 Vlak 1 en vlak 3: Nieuwe tijd (19 ^e -20 ^e eeuw)	25
Vlak 3: Paalsporen en kuilen	25
Vlak 1: muurresten, afvoersysteem en waterputten	28
Drainage: afvoergoten met plavuizen en IJsselstenen (S2, S13 en S17)	29
Muurwerk (S1 en S15)	30
Waterputten (S6 en S47)	30
6 Vondsten	35
6.1 Inleiding	35
6.2 Aardewerk	35
Late middeleeuwen/Nieuwe tijd	35
Aardewerk uit de Romeinse periode	35
Gedraaid aardewerk	37
Handgevormd aardewerk	39
Datering	40
6.3 Dierlijk botmateriaal	43
6.4 Botanische macroresten	43
6.5 Overig vondstmateriaal	44
7 Synthese en Conclusie	45
Literatuur en digitale bronnen	50
Afbeeldingen, kaarten en bijlagen	52

Afbeelding 0.1: Impressie uitvoering archeologisch onderzoek met op de achtergrond de (verplaatste) Adrianuskerk; A) aanvang onderzoek en openleggen eerste opgravingsvlak; B) het afwerken van de sporen op het Romeinse vlakniveau met op de voorgrond de Nieuwetijdse sporen. Bron: Vestigia.

Samenvatting

Aan de Dijkweg 8 in Naaldwijk is van 20 t/m 22 mei 2019 een kleinschalige opgraving uitgevoerd. De opgraving richtte zich voornamelijk op de Romeinse cultuurlaag. In het noordwestelijk deel van de opgravingszone zijn meerdere bewoningssporen in de vorm van een aantal (paal-)kuilen en twee (erf-)greppels geconstateerd. De vondsten en sporen bevinden zich op een zandige inversierug tussen het omliggende komklei-gebied, waarbij gedacht wordt aan een oorspronkelijke doorbraakwaaier van een zijkreek van het Gantelsysteem. Gelijk de overige rurale nederzettingen op de oeverwallen van de krekken en op de inversieruggen van het Gantelsysteem vangt de bewoning waarschijnlijk rond 70 n. Chr. aan met op basis van het aardewerk een zwaartepunt in vooral de (eerste helft van de) 2^e eeuw. De variëteit aan vondsten met ook dierlijk bot en maalsteenfragmenten, alsmede enkele verkolde graanresten, duiden op de aanwezigheid van (de randzone van) een boerenerf. Deze nederzettingen breiden zich uit tot onder de Dijkweg. Ondanks de beperkte omvang van dit AMZ-onderzoek zijn de resultaten aanleiding te vermoeden dat Romeinse bewoningsresten ook binnen de dorpskern van Naaldwijk verwacht mogen worden.

Naast deze Romeinse bewoning werd tijdens de opgraving een beter inzicht verkregen in de resten die toegeschreven kunnen worden aan de tuin van de voormalige parochiewoning en later De Harmonie geheten (het gebouw is in 2009 is afgebroken). Aangetroffen zijn afvoersystemen en twee waterputten die in de 19^e en 20^e eeuw in gebruik waren. De bakstenen afvoergoten met plavuizen behoren tot de eerste fase van het afvoersysteem uit de 19^e eeuw. In de vroeg-20^e eeuw zullen hierop de aanwezige keramieken gresbuizen zijn aangesloten. De vulling van de waterputten betreft een latere dump en leverde geen oud materiaal op (geen materiaal ouder dan 50 jaar). Tevens zijn enkele kuilen en meerdere paalsporen aangetroffen. De specifieke aard blijft wat onduidelijk, maar het gaat hier vermoedelijk om een afrastering en plantenbedden. Een nieuw element t.o.v. de resultaten uit het proefsleuvenonderzoek vormde de fundering van een tuinmuur die oorspronkelijk een klein bomenperkje omzoomde, zoals op een foto uit 1898 zichtbaar is (zie Afbeelding 5.12).

Het doel van het onderzoek in de vorm van een kleinschalige opgraving is hiermee bereikt. De doelstelling betrof het ex situ veiligstellen van de resten uit de Romeinse tijd en waar aanwezig een nader inzicht verschaffen in de sporen uit de laatste fase van de Nieuwe tijd, zodat hiermee informatie behouden blijft die van belang is voor de kennisvorming over het verleden. De hoofdvraagstelling van het onderzoek was welke archeologische resten er in het onderzoeksgebied aanwezig waren en welke bijdrage deze resten leveren aan de geschiedenis van Naaldwijk en de nabije omgeving. Met name de Romeinse resten bieden een toevoeging op het bekende intensieve nederzettingssysteem binnen de Cananefaatse regio en sluit goed aan bij het huidige beeld. De intensieve bewoning concentreerde zich langs de oeverwallen van de krekken en op de vele inversieruggen binnen het Gantelsysteem. De indruk gaat uit dat de rurale nederzettingen tot ontwikkeling en bloei kwamen onder invloed van het Romeinse militaire gezag (met een bewoningsintensiteit vanaf het derde/vierde kwart van de 1^e eeuw tot in de 3^e eeuw n. Chr.).

1. Inleiding

1.1 Plangebied en projectomgeving

In opdracht van KuiperCompagnons heeft Vestigia *Archeologie & Cultuurhistorie* een definitieve opgraving uitgevoerd binnen het plangebied aan de Dijkweg 8 te Naaldwijk, gemeente Westland (op de hoek van de Dijkweg en de Verdilaan: Afbeelding 2.1). Het terrein was ten tijde van de opgraving braakliggend, maar aan de noordzijde stonden nog wel enkele bomen. Het plangebied ligt binnen de bebouwde kom van Naaldwijk, op een hoogte van circa 0,75 m +NAP. Op deze locatie zullen appartementen en maatschappelijke voorzieningen worden gebouwd. De fundering zal bestaan uit een betonnen paalfundering met gewapende betonnen balken tot ca. 1 m beneden maaiveld. Plaatselijk zullen enkele poeren worden aangebracht op ca. 1,6 m beneden maaiveld, alsook een liftput inclusief kraanpoer tot ca. 2 m beneden maaiveld.

Door de geplande werkzaamheden worden de aanwezige archeologische resten bedreigd. In 2018 is daarom eerst een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd (verkennende en karterende boringen).¹ Dit onderzoek toonde aan dat er een reële verwachting was op bewoningssporen vanaf de IJzertijd/Romeinse tijd (op de aanwezige Gantel-afzettingen), waarop werd besloten een proefsleuvenonderzoek uit te voeren om de aanwezigheid van archeologische resten vast te stellen en, indien die aanwezig waren, te waarderen. Direct onder het maaiveld zijn in de proefsleuven sporen gedocumenteerd van de voormalige pastorie behorende bij de RK-kerk (vanaf de late 18^e eeuw). Op een dieper niveau zijn de sporen en vondsten uit de Romeinse tijd aangetroffen.² Op basis van deze resultaten is geconcludeerd dat deze archeologische resten behoudenswaardig zijn en luidde het selectiebesluit dat die veilig moesten worden gesteld door middel van een opgraving. Deze opgraving is van 20 t/m 22 mei 2019 uitgevoerd. De resultaten worden in dit rapport besproken.

1.2 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het doel van het onderzoek was het documenteren van gegevens en het uitwerken en veiligstellen van materiaal, met name van de bebouwing en terreininrichting uit de Romeinse tijd en waar aanwezig ook de Nieuwe tijd, om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden. De hoofdvraagstelling is welke archeologische resten er in het onderzoeksgebied aanwezig zijn en welke bijdrage deze resten leveren aan de reeds bestaande kennis van de geschiedenis van de omgeving van Naaldwijk. Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn in het PvE 20 onderzoeksvragen geformuleerd:³

Algemeen:

1. Wat is de omvang en diepteligging van de vindplaats per archeologische periode binnen het onderzoeksgebied?
2. Welke aanleiding is er te geven voor dat de vindplaats zich buiten het onderzoeksgebied en plangebied kan uitstrekken en indien dit speelt, welke indicatie in het uitstrekken ervan kan worden gegeven?
3. Wat is de omvang en aard van eventuele verstoringen of afgravingen?

Landschap:

4. Hoe zag het landschap / de omgeving er uit gedurende de Romeinse tijd en de Nieuwe tijd, daarvoor een omgeving van circa 500 m rond de vindplaats in acht nemend?
5. Hoe zijn de stratigrafisch gescheiden lagen met sporen uit de Romeinse tijd en de Nieuwe tijd te duiden? Gaat het hier om ophogings- of bewoninglagen, een natuurlijk proces van afzettingen of opslibbing en waaruit is dat af te leiden?

¹ Weerheijm/Van Puijenbroek 2018.

² Eimermann 2019.

³ Flamman 2019.

Romeinse tijd:

6. Wat is de aard van de archeologische sporen en vondsten uit de Romeinse tijd?
7. Wat is de conservering van de archeologische sporen en vondsten uit de Romeinse tijd?
8. Wanneer is de archeologische site in gebruik genomen en in onbruik geraakt en welke aanwijzingen (ook procesmatig) zijn daarvoor per vindplaats aanwezig?
9. Welke fasering is er binnen de vindplaats(-en) te onderscheiden?
10. Welke activiteiten zijn ten tijde van het in gebruik zijn van de locatie(s) in het gebied uitgevoerd?
11. Wat is de relatie met de omgeving, zowel wat betreft fysisch geografische elementen als cultureel met vindplaatsen uit een gelijktijdige periode?
12. Hoe past de bewoning in het beeld van de Romeinse bewoning van de omgeving van Naaldwijk, qua gelijktijdigheid, activiteiten, bouwtraditie, gebruik van grondstoffen en voorwerpen?
13. Wat is de aard en wijze waarop de bewoners van het gebied gedurende de Romeinse tijd gebruik maakten van het Romeinse erfgoed (voorwerpen en gebruiken) en wanneer en waarvandaan werden deze aangevoerd?

Nieuwe Tijd:

14. Wat is de aard van de archeologische sporen en vondsten uit de Nieuwe tijd?
15. Wat is de conservering van de archeologische sporen en vondsten uit de Nieuwe tijd?
16. Wanneer is de archeologische site in gebruik genomen en in onbruik geraakt en welke aanwijzingen (ook procesmatig) zijn daarvoor per vindplaats aanwezig?
17. Welke fasering is er binnen de vindplaats(-en) te onderscheiden?
18. Welke activiteiten zijn ten tijde van het in gebruik zijn van de locatie(s) in het gebied uitgevoerd?
19. Wat is de relatie met de omgeving, zowel wat betreft fysischgeografische elementen als cultureel met vindplaatsen uit een gelijktijdige periode?
20. Hoe past de bewoning in het beeld van (de omgeving van) Naaldwijk in de Nieuwe tijd, qua gelijktijdigheid, activiteiten, bouwtraditie, gebruik van grondstoffen en voorwerpen?

1.3 Leeswijzer

In het rapport zal eerst een overzicht worden gegeven van het onderzoek dat voorafgaand aan de huidige opgraving heeft plaatsgevonden (hoofdstuk 2). Daarna zal een kort overzicht van de landschappelijke context worden gegeven, waarbij de landschappelijke ligging en historische bodemontwikkeling worden besproken (hoofdstuk 3). In het daaropvolgende hoofdstuk worden de gebruikte methoden en technieken van het huidig onderzoek verder uitgelegd (hoofdstuk 4). Hierna worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd (hoofdstuk 5) en worden een conclusie en advies uitgesproken waarbinnen de onderzoeksvragen worden beantwoord (hoofdstuk 6).

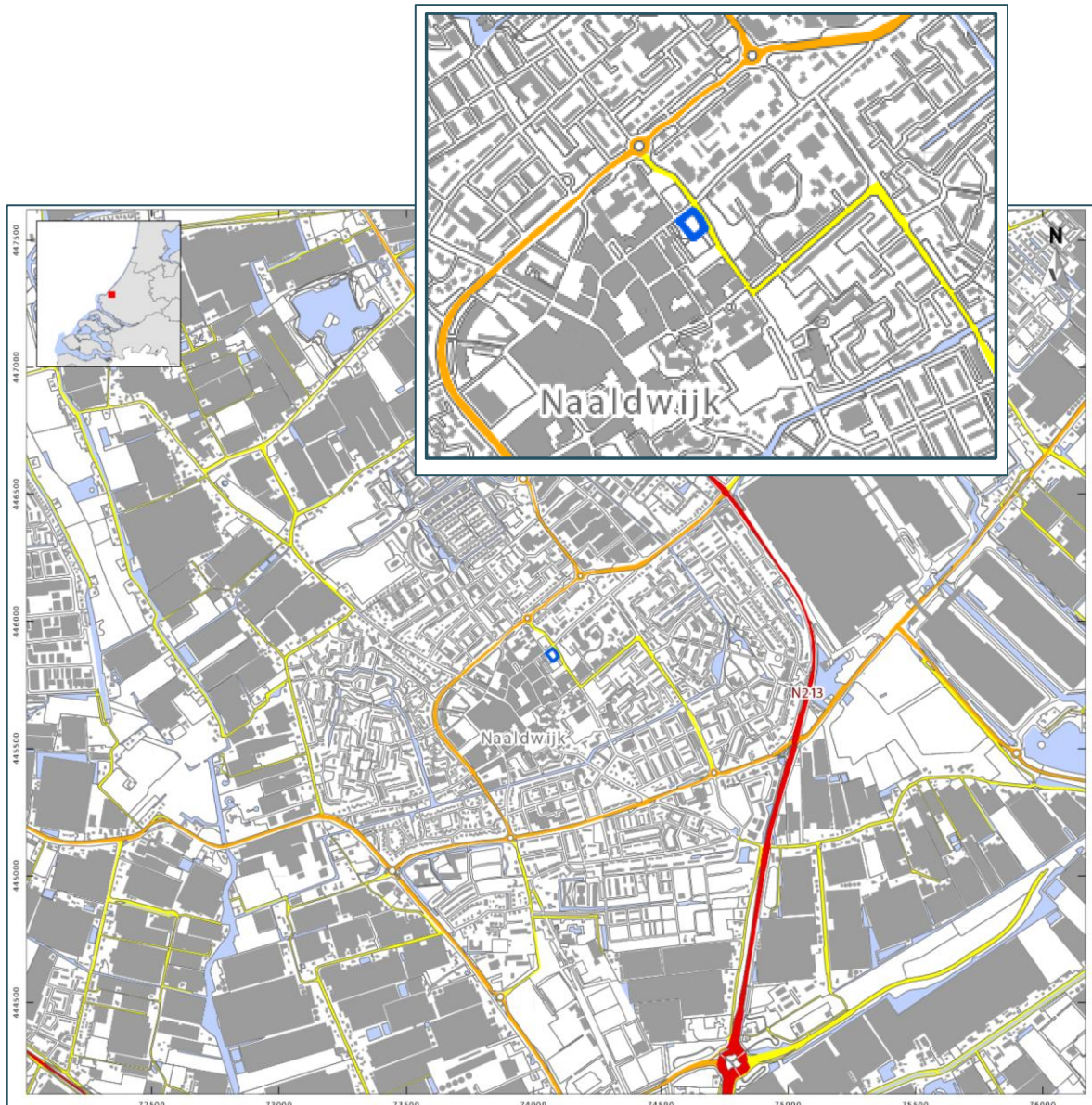
1.4 Woord van dank

Bij deze danken wij Van der Kraaij bv voor het leveren van een graafmachine met machinist (Frank), alsmede het leveren van een keet. Verder danken wij L.I. van Herwaarden die als Saxion-student stage liep tijdens het onderzoek.

2 Resultaten vooronderzoek

2.1 Inleiding

Hieronder wordt eerst de landschapsgenese behandeld, waarna ingegaan wordt op de archeologische en cultuurhistorische waarneming om zo een gespecificeerde archeologische verwachting te kunnen opstellen.

Afbeelding 2.1: Planlocatie (blauw omkaderd). Bron: Vestigia.

2.2 Landschap

Naaldwijk ligt in het Holocene deel van Nederland dat wordt gekenmerkt door een metersdik sedimentpakket. Na het afsmelten van de grotere ijskappen aan het einde van de laatste IJstijd kwam West-Nederland in het Holoceen vrij snel in een getijdenzone te liggen, waarbij sedimenthoudend water bij vloed aan- en bij eb weer werd afgevoerd. Deze zandige en kleiige afzettingen behoren binnen de Formatie van Naaldwijk tot het Laagpakket van Wormer en kunnen in en rondom Naaldwijk op een diepte variërend van ca. 15 tot 6 m beneden het maaiveld worden aangetroffen. Door afname van de

zeespiegelstijging werden tussen ca. 5.000 en 2.500 jaar geleden hierop duinen gevormd en kon de kust zich in westelijke richting uitbreiden, zodat het plangebied buiten de directe invloed van de zeegetijdenwisseling kwam te liggen. Die eerste duinen (ook wel Oude Duinen genoemd) bevinden zich nu op circa 6 m beneden maaiveld. Ondanks de opgestoven duinen lag het maaiveld niet hoog ten opzichte van de grondwaterstand en verdronken de lagere zones waarin dientengevolge veenvorming kon ontstaan. Deze veenlaag wordt binnen de Formatie van Nieuwkoop gerekend tot het Hollandveen. Rond 900 v. Chr. (eindfase late bronstijd) brak de zee echter door de kustbarrière en kwam het plangebied weer binnen het bereik van getijdeafzettingen. Deze afzettingen behoren tot het Laagpakket van Walcheren (binnen de Formatie van Naaldwijk). De zeedoorbraak is geïllustreerd in de verbreiding van een vele aftakkingen rijke kreek die de Gantel wordt genoemd en vanaf Naaldwijk noordwaarts voerde tot aan Den Haag om daar in oostelijke richting af te buigen. De Gantel draineerde het veengebied en naar alle waarschijnlijkheid is hierdoor de top van het Hollandveen geërodeerd. Resten veen zijn op basis van geologische boringen in de omgeving aanwezig tussen 2 en 4 m beneden maaiveld.⁴ De zand- en kleidekken die vanuit deze kreek zijn gesedimenteerd zijn getijdenafzettingen die zich bevinden in de bovenste 2 tot 4 m onder het maaiveld. In deze afzettingen zijn perioden van zeer geringe kleisedimentatie en bodemvorming aanwezig uit de Late IJzertijd en Romeinse tijd en daarin worden met regelmaat ook sites uit die perioden gevonden. De Gantel verlandde als kreek rond 900 na Chr. en slibde dicht met zand en klei. Naarmate in de late middeleeuwen het veendek in dikte afnam onder invloed van klink, verdroging en oxidatie staken de verlande krekken van het Gantelsysteem als ruggen uit boven het maaiveld, zodat gesproken kan worden van getij-inversieruggen. Dit waren vanaf deze periode gunstige plaatsen voor vestiging.⁵ Stormvloeden in de Late Middeleeuwen, met name tussen de 10^e en 12^e eeuw, zorgden voor een reactivering van het Gantelsysteem (Laag van Poeldijk), waarin zand en klei werd aangevoerd om als deksedimenten wijd te worden verspreid.⁶ Deze laatste kleiige afzettingen liggen tot aan het maaiveld. In deze lagen concentreren zich de bodemactiviteiten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd, globaal genomen de periode vanaf de 13^e/14^e eeuw tot aan heden.⁷

Op de bodem- en geomorfologische kaart is het plangebied niet gekarteerd vanwege de ligging in de bebouwde kom. Door extrapolatie kan de bodem in het gebied worden gekenmerkt als een tuineerdgrond of een kalkhoudende enkeerdgrond. Beide hebben een donkere humeuze bovenkant van minimaal 50 cm dikte; het verschil is dat een tuineerdgrond een kleigrond is, terwijl een kalkhoudende enkeerdgrond ligt op afgegraven duinzand. In de omgeving van het plangebied toont de geomorfologische kaart vlaktes van getijde-afzettingen met getijde-inversieruggen (Afbeelding 2.2). Inversieruggen ontstaan doordat de afzettingen in de geulen minder inklinken nadat het gebied droog was komen te liggen (op basis van een meer stevig zandlichaam t.o.v. de kleiige omgeving met daaronder het Hollandveen). Hierdoor zijn de laagtes in het landschap later veranderd in hoogtes.⁸

Het uitgevoerde booronderzoek heeft de aanwezigheid van Gantelafzettingen bevestigd met een ontwikkelde humeuze laag (15 tot 30 cm dik op een diepte tussen 1,6 en 2 m beneden maaiveld). Boven de Gantelafzettingen is een verstoorde laag met baksteen- en puinresten aanwezig. Tot een diepte van 4 m beneden het maaiveld zijn de gelaagde klei- en zandafzettingen aangetroffen, typerend voor een getijdenmilieu.⁹

⁴ Dinoloket.

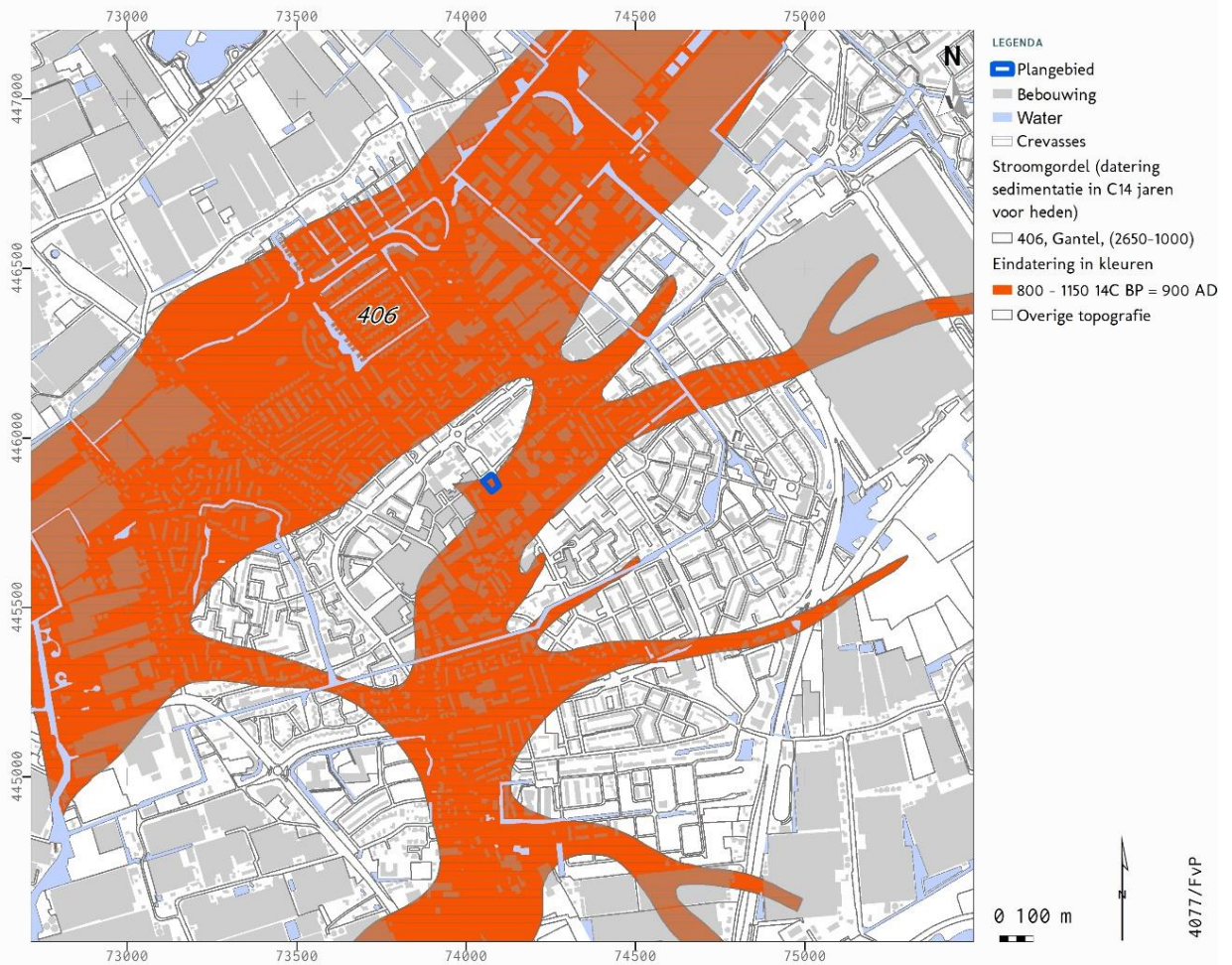
⁵ Weerheijm/Van Puijenbroek 2018.

⁶ Van Zijverden, 2009, 27-28.

⁷ Recentelijk zijn de getijdenopvullingen nader onderzocht, als toelichting op de regionale paleolandschappelijke kartering, uitgevoerd in het kader van het uitbrengen van de Atlas van het Westland. Hierbij zijn voormalige meren aangetoond in de randzone van het grote veengebied van Delfland. Getijdengeulen zijn via deze meren binnengedrongen in het veengebied (Voor het gebied van Delfland beschreven als Oer-Gaag en Gantelafzettingen): Vos et al. 2017, 15-20.

⁸ Weerheijm/Van Puijenbroek 2018.

⁹ Weerheijm/Van Puijenbroek 2018.

Afbeelding 2.2: De Ligging van het plangebied op het Gantel getijdsysteem (blauw kader). Bron: Cohen et al, 2012.

2.3 Cultuurhistorische waarnemingen

Eén van de oudste kaarten waarop het plangebied duidelijk staat weergegeven, is de historische kaart van Kruikius uit 1712. Op deze kaart staat binnen het plangebied een boomgaard weergegeven en is er geen sprake van bebouwing (Afbeelding 2.3).

Afbeelding 2.3: Het plangebied (rood) schetsmatig weergegeven op de kaart 't Hoog Heemraedschap van Delftland van Nicolaas en Jacob Kruikius uit 1712. Bron: TU delft - Historische Kaarten.

Aan het einde van de 18^e eeuw is binnen het plangebied een Rooms-Katholieke kerk gebouwd met een bijbehorend pastorie. De gebouwen staan weergegeven op de kadasterkaart uit 1811-1832 (

Afbeelding 2.4). De kerk is aan de heilige Adrianus gewijd. Dit is een duidelijke verwijzing naar het verleden, aangezien vanaf de 14^e eeuw tot aan de 16^e eeuw er binnen Naaldwijk sprake was van een levendige bedevaartscultus voor de verering van deze heilige. Naaldwijk was in deze periode een pelgrimsoord. De groeiende invloed van de Reformatie maakte hier een einde aan. De nieuwe 18^e-eeuwse kerk is in 1868 afgebroken om plaats te maken voor een nieuwe kerk. Vanwege bouwkundige gebreken werd deze kerk afgebroken in 1931 en werd de nieuwe kerk gebouwd op de huidige locatie aan de Molenstraat.¹⁰

Afbeelding 2.4: Uitsnede Kadasterkaart situatie 1811-1832 op het grondgebied van de Katholieke Kerk (A: plangebied in blauw. Bron: RCE) en de locatie op de Topografische kaart 1930 (B: plangebied in blauw. Bron: Topotijdreis QGIS).

Op de kaart van 1850 staat het kerkgebouw nog op de locatie van 1811-1832, maar op de kaart van 1880 is de kerk naar het westen verschoven. Blijkbaar is de nieuwe kerk van 1868 naast de kerk van 1790 gebouwd. Wellicht dat dat het meest praktisch was met het oog op de transitie van het oude naar het nieuwe gebouw. Het kerkgebouw van 1868 is daarmee gebouwd op wat nu het plantsoentje is met het bronzen beeld van de Piëta uit 1949. Ten zuiden van het plangebied ligt de begraafplaats, alwaar op 17 januari 1829 de eerste dode werd begraven. Het kerkhof is op 1 januari 1982 gesloten verklaard.¹¹ Op basis van het historisch onderzoek blijft onduidelijk wat de status is van het plangebied. Op de topografische kaart van 1850 is het gedeelte naast de kerk nog zonder aanduiding. Op de eerstvolgende duidelijke kaart van 1880 verschijnt bebouwing langs de straatzijde. Deze bebouwing is nog steeds zichtbaar op de kaart van 1930, als onderdeel van de pastorie.¹² De topografische kaart van 1939 toont de kerk op de huidige locatie. Na de verplaatsing van de Adrianuskerk naar de huidige locatie transformeerde de voormalige pastorie tot De Harmonie. De Harmonie heeft lange tijd dienst gedaan als vereniging voor de verkenners en tevens vestigden zich hier een schietvereniging en muziekschool Fusica. In 2009 is het gebouw De Harmonie afgebroken (Afbeelding 2.6).¹³

¹⁰ Meertens Instituut - Bedevaart en Bedevaartsplaatsen in Nederland. Geraadpleegd 3 oktober 2019.

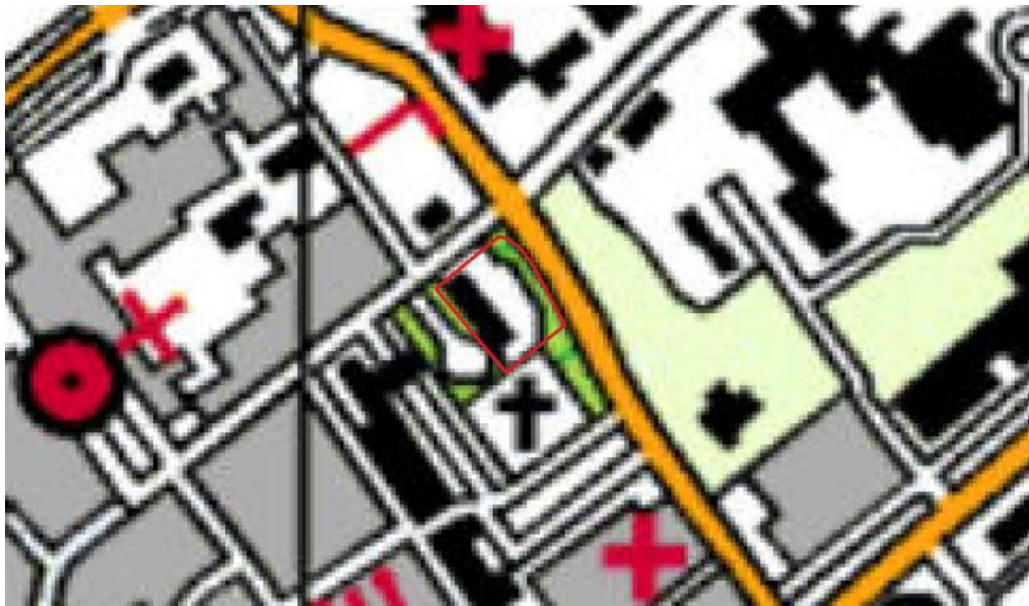
¹¹ Corry Schreuder-Fransen van de Historische Vereniging Oud Honselersdijk/Naaldwijk (<http://www.wos.nl/streekhistorie-de-r-kbegraafplaats-aan-de-dijkweg/nieuws/item?824574>).

¹² Weerheijm/Van Puijenbroek 2018 en Eimermann 2019.

¹³ Informatie op de website: <https://www.wendyvandervoort.nl/14-d9b1-36/nieuws/de-historische-omgeving-van-de-harmonie-in-naaldwijk>

Afbeelding 2.5: Historische foto's van de pastorie/De Harmonie; dDe linkerfoto stamt uit 1905 en de rechterfoto uit 1962. De kleurenfoto is van de sloop in 2009.¹⁴

Afbeelding 2.6: Uitsnede Topografische 2000 met bebouwing (De Harmonie) aan de oostzijde van het plangebied (in rood). Bron: Topotijdreis QGIS.

¹⁴ Bron foto 1905: <https://www.wendyvandervoort.nl/14-d9b1-36/nieuws/de-historische-omgeving-van-de-harmonie-in-naaldwijk>.
Bron foto 1962: Archief Westland: <https://twitter.com/hawestland/status/1040592621754871809>. Bron sloop 2009: <https://www.wos.nl/streekhistorie-nog-geen-harmonie-op-de-plaats-van-de-harmonie/nieuws/item?1124127>

2.4 Archeologische waarnemingen

In een straal van 500 meter rondom het plangebied zijn in Archis twee monumenten geregistreerd. AMK-terrein 10.692 (Lage Woerd) bevindt zich op 350 m ten noordwesten van het plangebied en omvat de resten van de hofstede 'De Lage Woerd' uit de Late Middeleeuwen (met bijbehorende vondstlocatie 2832662100). Ca. 450 m ten noorden van het plangebied ligt AMK-terrein 'Centrum/Grote Woerdlaan' (vondstlocaties 3059479100 en 3105842100) met de resten van een laatmiddeleeuwse hofstede 'De Hoge Woerd'. Ten noord- en zuidwesten van het plangebied liggen op een afstand tussen de 250 en 400 m nog drie vondstlocaties. Vondstlocatie 3999266100 noemt geen concrete vondst, maar beschrijft een bodemopbouw die bestaat uit een top van zandige haakwalafzettingen op ca. 70 cm beneden maaiveld, met verspoelde veenlagen op ca. 180 tot 225 cm beneden maaiveld. Vondstlocatie 2817653100 behoort bij een opgraving uit 1990 naar de resten van het pastoorshuis uit de 15^e en 16^e eeuw. Het huis had een fundering van kloostermoppen en was omgracht. Vondstlocatie 2073165100 hoort bij een proefsleuvenonderzoek uit 2005, waarbij vondstmateriaal uit de Late Middeleeuwen is aangetroffen in de vorm van muurwerk en grote hoeveelheden aardewerk (zoals steengoed).¹⁵ Voor bewoning uit de Late IJzertijd-Romeinse periode-Vroege Middeleeuwen zijn de grootschalige onderzoeken van Naaldwijk II en IV indicatief (Naaldwijk Hoogeland). Op ca. 2 km ten zuiden van de Dijkweg zijn hier vele sporen uit de IJzertijd tot en met de Volle Middeleeuwen aangetroffen. Vanaf de Romeinse tijd maken deze vindplaatsen een bloeiperiode door met een militaire component.¹⁶ Andere vindplaatsen zijn bijvoorbeeld een klein Romeins grafveldje aan de Tiendweg en talloze bewoningssporen op de zuidelijke oever van de Gantel tussen Naaldwijk en Wateringen (zie ook Afbeelding 2.7 voor de vele nederzettingen op en langs de kreken van het Gantelsysteem).¹⁷ Door J. de Bruin zijn in het kader van zijn proefschrift de bekende nederzettingen geplot op de paleogeografische reconstructie, waarbij de hoge concentratie aan nederzettingen op de kleigronden ontstaan door het Gantelsysteem en specifiek ook rond Naaldwijk in het oog springen.

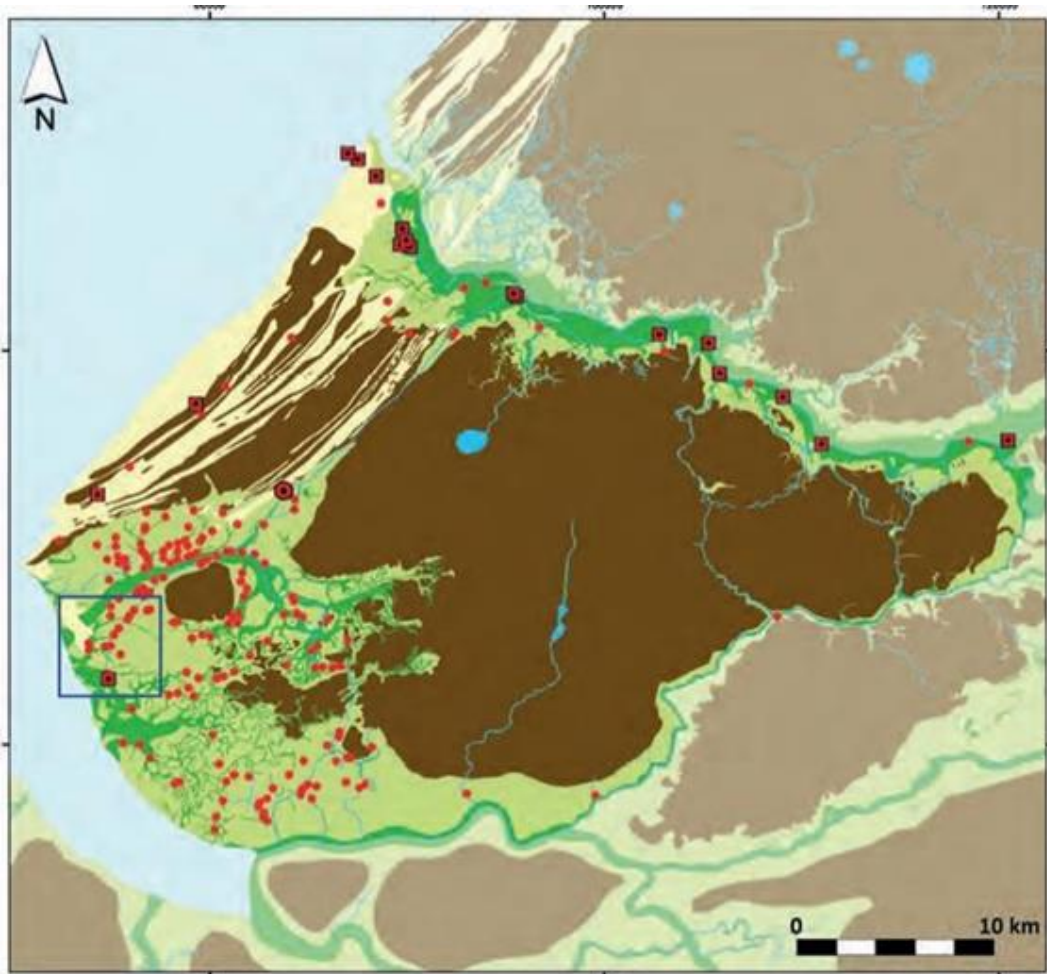
Begin 2019 is binnen het plangebied door Vestigia een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, waarbij inderdaad een Romeins bewoningsniveau op de Gantelafzettingen is aangetroffen met enkele sporen en bijbehorend vondstmateriaal (aardewerk en dierlijk bot). Op basis van het aardewerk dateert de vindplaats globaal tussen het laatste kwart van de 1^e tot 3^e eeuw n. Chr. Op een hoger niveau zijn erf-/tuinstructuren aangetroffen in de vorm van onder andere twee waterputten en enkele paalkuilen, waarschijnlijk behorende bij de 19^e- tot 20^e-eeuwse voormalige pastorie (Afbeelding 2.8). De archeologische sporen bevinden zich aan de noordoostelijke tot oostelijke zijde van het plangebied met een oppervlakte van ca. 750 m². De westelijke kant is door recente sloopactiviteiten van de voormalige pastoriepastorie/De Harmonie nagenoeg volledig vergraven. De zuidwestelijke zijde kenmerkt zich door komafzettingen en heeft geen archeologische sporen opgeleverd.¹⁸ Gezien de aanwezigheid van archeologisch relevante sporen kan van een vindplaats gesproken worden met twee stratigrafisch gescheiden niveaus. Op basis van de inhoudelijke kwaliteit kan sprake zijn van een aanvulling voor de Romeinse bewoning nabij de oude dorpskern van Naaldwijk. De resten uit de Nieuwe tijd staan in relatie tot de pastorie en geven hiermee inzicht in de jongere geschiedenis van de laatste paar eeuwen. Vanwege de aanwezigheid van sporen op twee archeologische niveaus is geadviseerd de vindplaats in twee opgravingsvlakken te documenteren: één vlak op het niveau Nieuwe tijd onder de bouwvoor, vanaf 0,42 m +NAP, en één vlak op het niveau Romeinse tijd in de natuurlijke Gantelafzettingen, vanaf ca. 0,40 m - NAP en samenhangend met een voor het gebied kenmerkend vegetatieniveau.

¹⁵ Archis geraadpleegd door Weerheijm/Van Puijenbroek 2018.

¹⁶ Van der Feijst 2008 en 2015.

¹⁷ Verscheidene vindplaatsen zijn kort beschreven in de archeologische kronieken van de historische jaarboeken van Genootschap Oud-Westland: <https://docplayer.nl/55585024-De-vindplaatsen-binnen-westland-waar-de-afgelopen-80-jaar-romeinse-vondsten-werden-gedaan.html>.

¹⁸ Eimermann 2019.

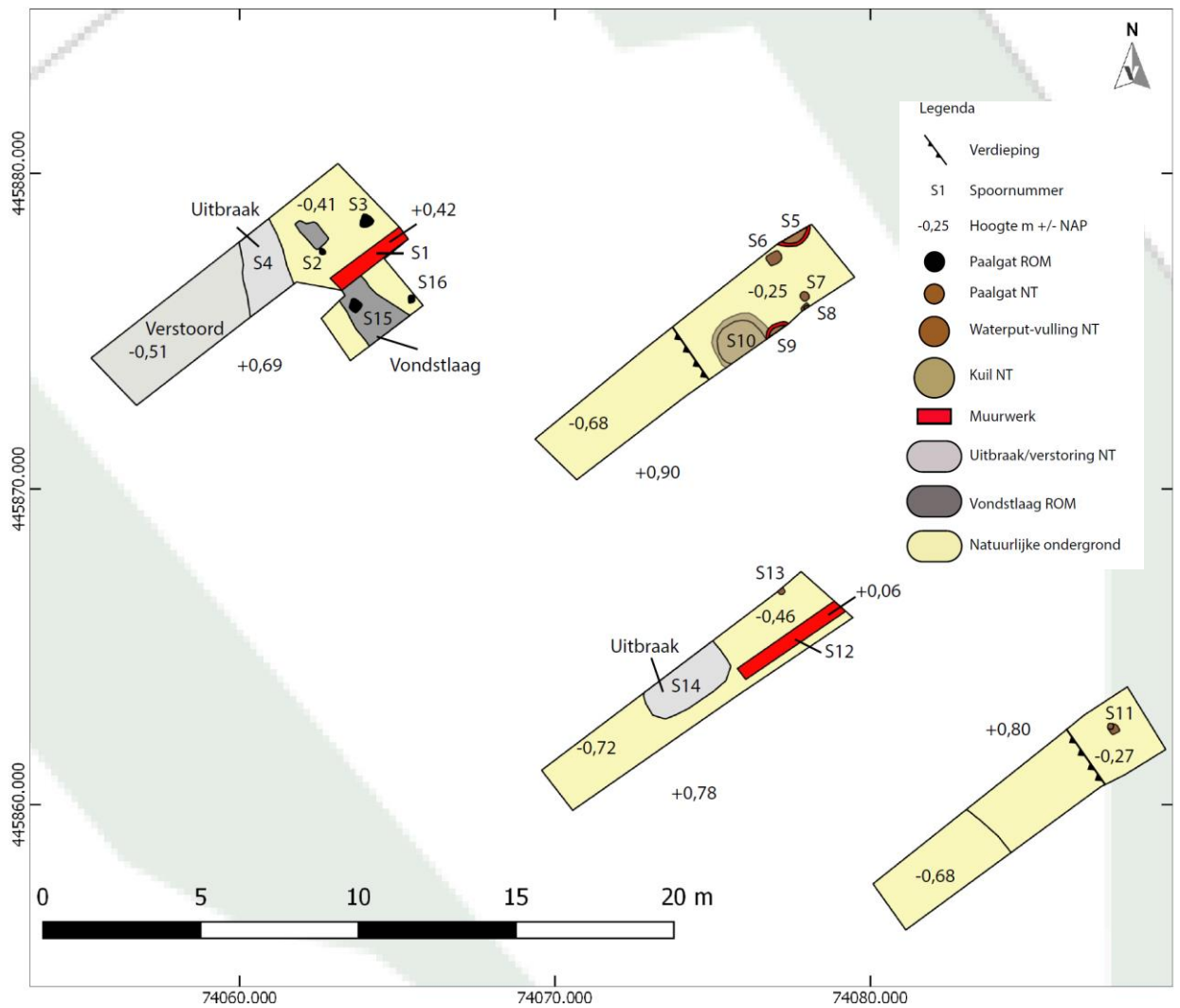

Afbeelding 2.7: Nederzettingen binnen het Gantel-systeem in de Cananefaatse regio. Blauw omkaderd is de regio rond Naaldwijk. Overgenomen uit het proefschrift van J. de Bruin met een sterke concentratie aan nederzettingen op en langs de vele zijtakken (donkergroen zijn de oeverwallen en lichtgroen zijn de lager gelegen kleigronden). De rode rondjes zijn de rurale nederzettingen, de vierkanten zijn (vermoede) militaire installaties. Bron: De Bruin 2017, Fig. 2.3, p. 36.

2.5 Gespecificeerde archeologische verwachting

Het plangebied kent op basis van het proefsleuvenonderzoek een vastgestelde archeologische waarde op het aantreffen van archeologische resten uit de Romeinse periode. Tevens kent het plangebied een vastgestelde archeologische waarde vanaf de 19^e eeuw. Het huidige plangebied ligt volgens de beleidskaart in een zone met een vastgestelde archeologische waarde voor de periode Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd ('historische stads- of dorpskern').¹⁹ Eerdere laatmiddeleeuwse bebouwing is tijdens het vooronderzoek niet aangetoond en de archeologische verwachting wordt voor deze periode als laag ingeschat. Ditzelfde geldt voor het aantreffen van resten die behoren tot het Rooms Katholieke kerkgebouw uit 1790-1868, waarbij het gezien de verstoringen aan noordwestelijke zijde niet aannemelijk lijkt dat deze in het plangebied aanwezig zijn.

¹⁹ Kerkhof 2012.

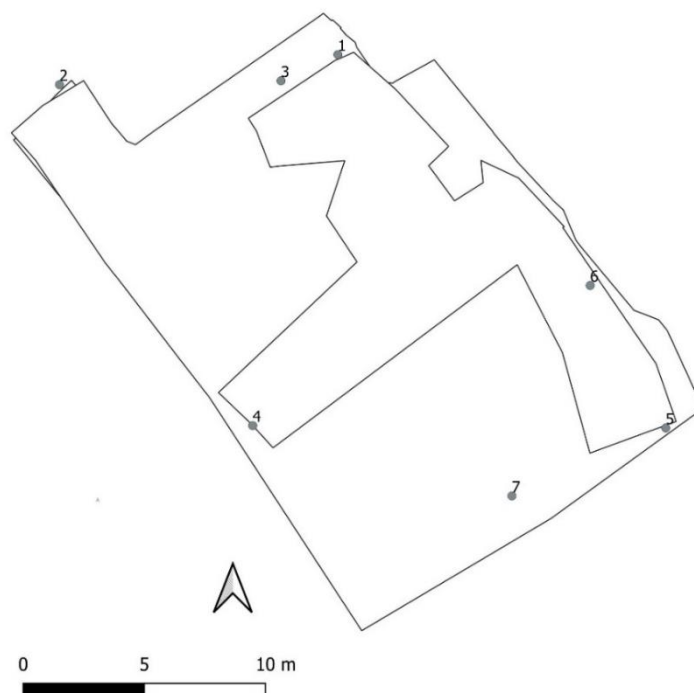

Afbeelding 2.8: Allesporenkaart uit het proefsleuvenonderzoek. Bron: Eimermann 2019, Kaart 3.

3 Opgravingsmethodiek

Van 20 tot en met 22 mei 2019 is de opgraving uitgevoerd, waarbij om praktische redenen het gehele plangebied in één werkput is onderzocht (i.v.m. de beperkte ruimte m.b.t. het grondverzet). Laagsgewijs zijn drie archeologische vlakken aangelegd met behulp van een bandenkraan met gladde bak, waarbij vlak en stort stelselmatig is afgezocht met een metaaldetector. De vlakken 1 en 2 komen overeen met de niveaus daterend in respectievelijk de 19^e/20^e eeuw en de Romeinse tijd. Vlak 3 is feitelijk een tussenvlak (tussen vlak 1 en 2 in) waarop sporen zijn gedocumenteerd die eveneens uit de 19^e/20^e eeuw dateren. Deze vlakken zijn digitaal ingemeten, beschreven en gefotografeerd. De aanwezige sporen zijn gecoupeerd en afgewerkt, waarbij vondstmateriaal per vulling is verzameld. Daarnaast is er uit twee Romeinse greppels een algemeen grondmonster genomen.²⁰ In het kader van fysisch geografisch onderzoek zijn verspreid over het terrein profielkolommen gedocumenteerd en is een boring vanaf het diepste vlak gezet om de bodemopbouw nader aan te vullen (tot ca. 3 m beneden vlak 2 op ca. 4,15 m onder NAP). Gezien de aard van de ontgravingswerkzaamheden en de verstoorde delen binnen de opgravingsput was het helaas niet mogelijk een aansluitend profiel te documenteren.

Het veldwerk is uitgevoerd door E. Eimermann (senior KNA archeoloog), R.M. Brouwer (KNA archeoloog), M. Ipsen-Peterson (junior archeoloog), F.P.J. van Puijenbroek (KNA-specialist fysische geografie) en L.I. van Herwaarden (student Saxion Archeologie). J. Flamman (senior KNA archeoloog) heeft als overkoepelend projectleider een eerste vlak aangelegd. De uitwerking is uitgevoerd door E. Eimermann, in samenwerking met J. Flamman en C. Koot (inhoudelijke redactie), J. Kerpentier-McDonald (digitalisering/opmaak kaartmateriaal), F. van Puijenbroek (fysische geografie), R. Brouwer (achtergrondinformatie, database/digitalisering), W. Hessing (Romeins vondstmateriaal), N. Liscaljet (dierlijk botmateriaal) en N. van Asch (archeobotanie-ADC ArcheoProjecten). De uitwerking heeft plaatsgevonden conform KNA versie 4.1, het PvE en het uitwerkingsvoorstel in het evaluatierapport.²¹

Afbeelding 3.1: Locaties van de profielkolommen. Locatie 2 komt overeen met het 'standaardprofiel' uit het proefsleuvenonderzoek (zie hoofdstuk 4). Bron: Vestigia.

²⁰ 5-litermonsters voor onderzoek naar zaden (aangezien de vulling zich boven grondwater bevindt is geen pollenonderzoek uitgevoerd).

²¹ Eimermann/Flamman 2019.

Afbeelding 3.2: Sfeerimpressie vrijleggen van muurwerk binnen Vlak 1. Bron: Vestigia.

4 Fysische geografische bevindingen

4.1 Inleiding

De resultaten en interpretatie uit de vooronderzoeken en de opgraving verschaffen een beeld van de ontwikkeling van het landschap en de bodem. Het plangebied lag aan de oever van een zijtak van de Gantel. De zijgeul was actief tussen 300 v. Chr en 50 n. Christus en was dus verland in de Romeinse tijd (zie Afbeelding 2.2).²² De getijde-afzettingen bestaan uit gelaagde klei- en zandafzettingen met ingeschakelde vegetatiehorizonten die zijn ontstaan door het tijdelijke droogvallen van de gronden. De oevers van de Gantel lagen hoog genoeg voor permanente bewoning in de Romeinse periode.

4.2 Resultaten

De bevindingen sluiten aan bij de fysisch geografische resultaten van het vooronderzoek (zie voor de locaties van de profielkolommen Afbeelding 3.1). Door de eerdere aanleg van de proefsleuf ter hoogte van de Romeinse vindplaats was het helaas niet meer mogelijk een duidelijk profiel aan te leggen, zodat het profiel uit het proefsleuvenonderzoek als standaardprofiel beschouwd dient te worden (Afbeelding 4.1). Van boven naar beneden is sprake van een recent ophogingspakket die samenhangt met de sloop van de voormalige bebouwing. Hieronder ligt een kleipakket met in het noordwestelijk deel aan de basis een vegetatiehorizont in de top van meer zandige afzettingen die als onderdeel van het Gantelsysteem dienen te worden geïnterpreteerd. Vanaf dit niveau zijn sporen zichtbaar en deze humeuze laag is gedateerd in de Romeinse tijd. Aan de hand van een boring is vastgesteld dat de vindplaats is gelegen op een dikke laag oeverafzettingen op een oude verlande bedding (op ca. 3,0 m -mv; -4,14 m NAP). Opvallend is dat het Romeinse cultuurniveau zich bevindt op een duidelijk zandige laag met hierin schelpfragmenten. Deze laag is geïnterpreteerd als een voormalige doorbraakwaaiër (Afbeelding 4.1 en Afbeelding 4.2). Het is aannemelijk dat deze locatie juist door het meer zandrijke sediment bovenop de oeverafzettingen net iets hoger kwam te liggen en daardoor gunstiger was voor bewoning. Boven het

²² Kerkhof, 2012

Romeinse niveau zijn wederom getijde-afzettingen aanwezig die niet te onderscheiden zijn van de daaronder gelegen getijde-afzettingen. Dus de in de Romeinse tijd droge locatie was enkele eeuwen later een twee maal dagelijks onderlopende kwelder. In het noordoostelijk deel van het plangebied wordt het profiel gekenmerkt door de aanwezigheid van zand boven het Romeinse niveau (Afbeelding 4.1, Afbeelding 4.2 en Afbeelding 4.4). Dit zandpakket was of ingewaaid duinzand, of bouwzand dat afkomstig was van duinen. Dit laatste is gezien de historische bebouwing meest aannemelijk, hoewel een duidelijk onderscheid hierin niet gemaakt kon worden.

Buiten deze doorbraakwaaier bevinden zich zwaardere (kom-)klei-afzettingen met in de top een weinig laagje tot vegetatiehorizont (zie Afbeelding 4.3 en Afbeelding 4.4). Indien deze vegetatielaag in de top van de kleiige afzettingen (die aan het Gantel-systeem worden toegeschreven) te koppelen is aan de cultuurlaag op de doorbraakwaaier, dan is sprake van een duidelijk verschil in hoogte met deze lager gelegen zone - tot meer dan een halve meter - rond de doorbraakwaaier. Het min of meer venige laagje net buiten de doorbraakwaaier bevindt zich op ca. - 0,60 m NAP en komt op basis van de diepte overeen met de vegetatiehorizont in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied (Afbeelding 4.1 t/m Afbeelding 4.4).

Afbeelding 4.1: Standaardprofiel (proefsleuvenonderzoek) in het noordwestelijk deel van de opgravingsput (Romeins niveau; profiellocatie 2). Bron: Vestigia.

S1001 = recente bouwvoor, S999 = verstoring, S1002-1003 = kleiig-zandig, deels ophooggrond, S1004 Gantelafzettingen met puinspijkkels, S1020 = Romeins cultuurniveau, S1021 = schone Gantelafzettingen (sporenvlak), S17 = mogelijke kuil met onderin een lichter gekleurde zandige laag.

Afbeelding 4.2: Detail van de profielkolom met de Gantel-afzettingen en het Romeinse niveau (de donkergrijze laag). Onder de grijze laag is een zandige laag met schelpmateriaal aanwezig (Profielpen 2). Bron: Vestigia.

Afbeelding 4.3: Humeus, venig bandje in de top van de kleiige afzettingen (Profielpen 3). Bron: Vestigia.

Afbeelding 4.4: Bodemopbouw op het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied (Profielkolom nr. 5). Bron: Vestigia.

Afbeelding 4.5: Afwisseling zand- en kleilaagjes op een dieper niveau als bewijs voor kwelder-/getijde-afzettingen.

5 Sporen en structuren

Dit hoofdstuk beschrijft de sporen die enerzijds aan de Romeinse periode kunnen worden toegeschreven en anderzijds behoren bij de 19^e- tot 20^e-eeuwse pastorie. In Tabel 5.1 is aangegeven welke sporen hoe vaak aanwezig zijn. Indien de sporen uit het proefsleuvenonderzoek een toevoeging vormen voor het opgravingbeeld, dan zijn deze toegevoegd op de afgebeelde overzichten (zoals *S3 IVO-p* op Afbeelding 5.2).²³

Aard spoor	Aantal	Ouderdom
Gresbuizen (steengoed)	6	Nieuwe tijd C: vanaf eind 19e en 20e eeuw
Goten met plavuizen/baksteen	5	Nieuwe tijd C: 19e/20e eeuw
Tuinmuur	1	Nieuwe tijd C: 19e/20e eeuw
Fundering	1	Nieuwe tijd C: 19e/20e eeuw
Waterput, baksteen	2	Nieuwe tijd C: 19e/20e eeuw
Afdekking houten planken	1	Nieuwe tijd: 20e eeuw
Kuilen	6	Romeinse tijd (N=3) en Nieuwe tijd (N=3)
Paalkuilen	27	Romeinse tijd (N=12) en Nieuwe tijd (N=15)
Grondlagen	22	Natuurlijke lagen/cultuurniveau
Totaal	71	

Tabel 5.1: Aard van de aangetroffen sporen bij de opgraving (*IVO-p* niet meegenomen).

Afbeelding 5.1: Vlak 2, Romeinse cultuurniveau met sporen. Bron: Vestigia.

²³ Naar Eimermann 2019. De sporen die tijdens de opgraving opnieuw zijn aangetroffen hebben een nieuwe nummering gekregen t.o.v. het proefsleuvenonderzoek (zo is S3 uit het proefsleuvenonderzoek S16 bij de opgraving).

5.1 Vlak 2: Romeins cultuurniveau

De sporen uit de Romeinse tijd concentreren zich in het noordwestelijk deel van de opgraving. Hier is sprake van een Romeins cultuurniveau (S37) waaraan enkele (paal-)kuilen en twee (erf-)greppels (S40 en S44) gekoppeld kunnen worden. Vooral gezien de lijn aan paalkuilen in combinatie met de vondstrijke greppel S44 is vrij zeker sprake van de rand van een woonerf, waarbij delen van één of enkele structuren zijn aangesneden, hoewel de exacte aard en duiding onduidelijk blijft (Afbeelding 5.2 t/m Afbeelding 5.4).

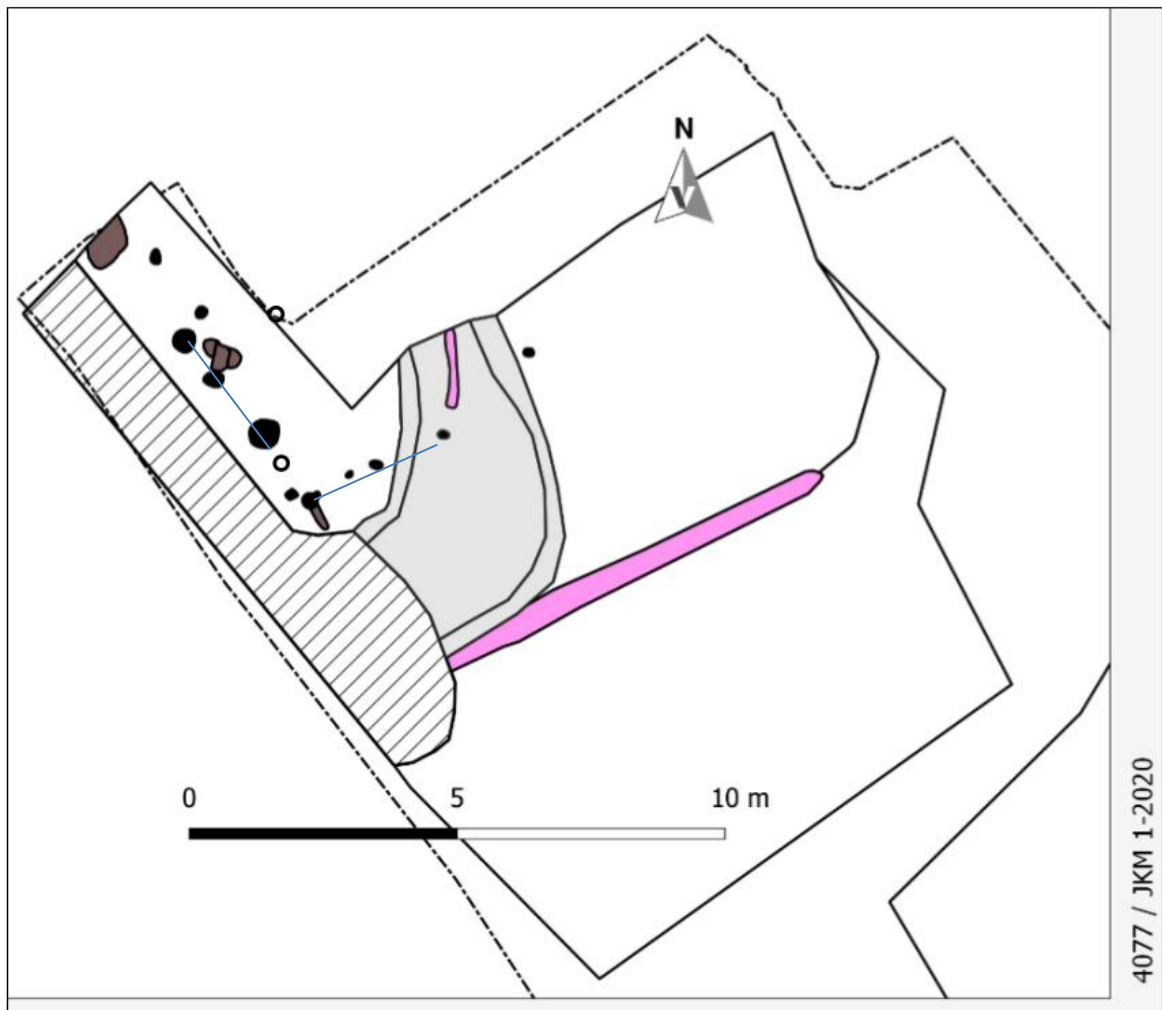

Afbeelding 5.2: Het Romeinse niveau (vlak 2). Bron: Vestigia.

Zwart = paalkuil, donkergrijs = kuil, paars = greppel, lichtgrijs = cultuurniveau, lichtgrijs gestreept = verstoord.

Afbeelding 5.3: Enkele coupes van de in de Romeinse periode daterende paalgaten en greppels.

Afbeelding 5.4: Paalconfiguratie(s), mogelijk onderdeel van een hekwerk tot grotere structuur als een schuur. De kleuren beschrijven dezelfde eenheden als afb. 5.1. De open rondjes geeft de positie aan van de beide paalkuilen uit het IVO-p. Schaal 1:200. Bron: Vestigia.

Voor het verkrijgen van meer inzicht in de aard van de sporen zijn in Tabel 5.2 de dieptes (vanaf het archeologisch vlak) van de sporen weergegeven. Gezien de veelal geringe dieptes lijkt het vooral om onderkanten te gaan, hoewel niet duidelijk is geworden wat de reconstructie van het toenmalige maaiveld was. Daarbij gaat het gezien de verschillen in breedte tussen de sporen zowel om staken als meer omvangrijkere paalsporen (een diameter >10 cm is als paalkuil aangemerkt). De paalkuilen S20, 23 en 24 liggen ogenschijnlijk op één lijn en kunnen een aanwijzing vormen voor een grotere aanwezige structuur (Afbeelding 5.4). De haakse hoek van S26 naar S28 kan een verdere aanwijzing zijn voor een meer rechthoekige structuur, hoewel hier wel sprake is van enige diepteverschillen tussen deze sporen (S26 heeft een diepte van 18 cm en S28 van 32 cm). Greppel S44 lijkt de erfbegrenzing ter plaatse van de overgang naar het lager gelegen omringende gebied.

Spoor	Type	Vorm, diepte vanaf het vlak	Opmerking/materiaal (Vnr)
S18	Kuil	kom, 4 cm	V3, V14 (KAW)
S19	Paalkuil (staak)	kom, 14 cm	met mogelijk paalgat
S20 (S1021 IVO-p)	Paalkuil	kom, 10 cm	V5 (BKR)
S21 (S1021 IVO-p)	Paalkuil (staak)	rechthoekig, 16 cm	V4 (SLK)
S22	Kuil	onregelmatig, 16 cm	
S23 (S2 IVO-p)	Paalkuil	kom, 20 cm	V6 (BKR), V28 (BKR), V34 (SLK/BKR)
S24	Paalkuil	kom, 20 cm	met mogelijk paalgat, V19 (KAW)
S25	Paalkuil (staak)	kom, 4 cm	V30 (KAW)
S26	Paalkuil (staak)	kom, 18 cm	V7 (KAW), V35 (KAW)
S27	Paalkuil	kom, 24 cm	V36 (KAW, ODB)
S28 (S16 IVO-p)	Paalkuil	rechthoekig, 32 cm	V18 (ODB), V31 (KER)
S29	Paalkuil	kom, 12 cm	
S37 (S1020 IVO-p)	Laag	kom, 18 cm	V10, V11, V13, V16-V17, V25-V26, V33 (KAW/ODB/SLK/SXX)
S39	Paalkuil (staak)	kom, 8 cm	V15, V20 (KAW)
S40	Greppel	kom tot onr., 12 cm	V12, V27, V41 (KAW/ODB/SXX)
S41	Paalkuil	kom, 35 cm	met paalgat
S42	Paalkuil	kom, 18 cm	
S44	Greppel	kom, 20 cm	V32, V37-V38 (KAW/OPK)
S3 IVO-p	Paalkuil (staak?)	kom, 10 cm	V7 IVO-p (KAW)
S15 IVO-p	Paalkuil (staak?)	ovaal, niet gecoupeerd	V19 IVO-p (KAW)
S1020 IVO-p	laag		V1 IVO-p (KAW)
S2020/S2021 IVO-p	laag		V5-V6 IVO-p (ODB)

Tabel 5.2: Sporen die gerelateerd worden aan het Romeinse cultuurniveau.

5.2 Vlak 1 en vlak 3: Nieuwe tijd (19^e-20^e eeuw)

De bodem binnen het plangebied bleek door (sub)recente sloopwerkzaamheden te zijn verstoord. Vooral aan de westzijde van het plangebied was sprake van zeer diepe verstoringen. Dit is de locatie waar eind 18^e eeuw de Adrianuskerk werd gebouwd met daarnaast de pastorie dat tot ver in de 20^e eeuw als clubgebouw De Harmonie dienst deed. De vergravingen hebben te maken met de sloop van dit pand in 2009.

Vlak 3: Paalsporen en kuilen

Binnen een kleiig-zandig tot zandig pakket kwamen resten van houten palen en paalkuilen van een afrastering tevoorschijn (Afbeelding 5.5 t/m Afbeelding 5.7). Daarnaast zijn op dit niveau twee onderzijden van kuilen aanwezig. Het schaars aanwezige materiaal uit de paalkuilen en de kuilen dateren deze sporen in de 19^e-20^e eeuw (Tabel 5.3 en Tabel 6.2). Hoewel deze sporen op een wat dieper niveau naar voren kwamen, is het waarschijnlijk dat ze wel gelijktijdig kunnen worden beschouwd aan de muurresten die op vlak 1 zijn aangetroffen. Vanwege het verstoorde niveau ter hoogte van het aantreffen van het muurwerk was dit niet duidelijk zichtbaar.

Afbeelding 5.5: Vlak 3 met paalsporen in het noordoostelijk deel van de opgravingsput. Bron: Vestigia.

Spoor	Type	Vorm, diepte vanaf het vlak	Opm/materiaal (Vnr)
S29	Paalkuil	kom/rechthoekig, 14 cm	met paalgat
S30	Paalkuil	kom, 4 cm	V8 (KAW)
S31	Paalkuil	kom, 12 cm	
S32	Paalkuil	kom/rechthoekig, 29 cm	met onderkant houten paal (V22)
S33	Paalkuil	kom/rechthoekig, 30 cm	met onderkant houten paal (V23)
S34	Paalkuil	kom, 10 cm	
S35	Paalkuil	kom/rechthoekig, 30 cm	met onderkant houten paal
S36	Paalkuil	kom, 20 cm	met onderkant houten paal (V24), V9 (KAW/BKR)
S43	Kuil	kom/vlakke bodem, 10 cm	V29 (KAW/GLS)
S45	Paalkuil	kom/rechthoekig, 44 cm	met onderkant houten paal (V39)
S46	Kuil	kom, 17 cm	
S48	Paalkuil	kom/rechthoekig, 38 cm	
S49	Paalkuil	kom, 4 cm	
S50	Kuil	kom, 4 cm	
S51	Paalkuil	rechthoekig, 15 cm	
S6 IVO-p	Paalkuil	niet gecoupeerd	niet meer teruggevonden
S7 IVO-p	Paalkuil	kom, 29 cm	
S8 IVO-p	Paalkuil	niet gecoupeerd	niet meer teruggevonden

Tabel 5.3: Paalsporen en kuilen uit de 19^e tot 20^e eeuw (Vlak 3).

Afbeelding 5.6: Enkele coupes van paalsporen en de beide kuilen binnen Vlak 3 (Nieuwetijdse niveau). Bron: Vestigia.

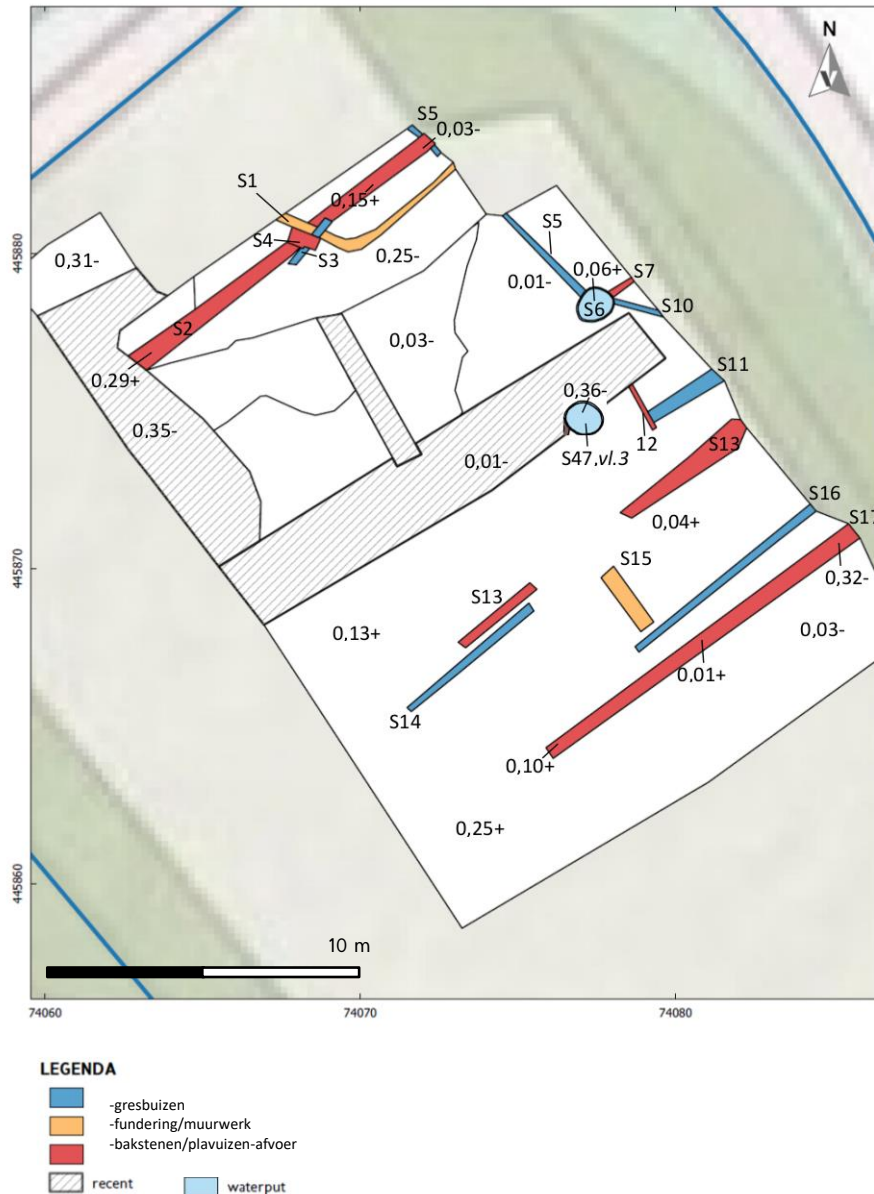

Afbeelding 5.7: Verdiept Nieuwetijds niveau (tussenvlak 3). Zwart = paalkuil, donkergrijs = kuil, blauw = waterput. Bron: Vestigia.

Vlak 1: muurresten, afvoersysteem en waterputten

Verspreid over het terrein zijn diverse gresbuizen en muurwerk aanwezig (Afbeelding 5.8). Na analyse blijkt dat waterput S6 is voorzien van water via een drainage met plavuizen en gresbuizen (S5, S7 en S10). De in het vlak goed gedocumenteerde plavuizendrainen S2 en S17 hadden een aflopend verhang richting het noordoosten. De uit plavuizen vervaardigde drain S2 was voorzien met een bezinkdeel waarop de gresbuizen aansloten. Het gebruik van plavuizen op een bakstenen fundering als drainage lijkt het eerste drainagesysteem te representeren waar in een later stadium de gresbuizen op zijn aangesloten.

Naast dit afvoersysteem zijn enkele bakstenen funderingen aangetroffen (S1 en S15). Muur S1 lijkt daarbij het best als een tuinmuur omschreven te kunnen worden. De aard van Muur S15 is gezien de schaarse restanten ervan onduidelijk gebleven (Afbeelding 5.8). De verschillende structuren worden hieronder kort nader beschreven. De bakstenen resten zijn aan de onderzijde van het verstoorde ophogingspakket aangetroffen.

Afbeelding 5.8: Aangetroffen muurwerk, grotendeels gedocumenteerd binnen vlak 1 (alleen S47 bevindt zich op vlak 3). De gresbuizen zijn in blauw aangegeven en de bakstenen/plavuizen-afvoer in rood. Bron: Vestigia.

Drainage: afvoergoten met plavuizen en Ijsselstenen (S2, S13 en S17)

Afvoergoot S2 verschaft de meeste informatie (Afbeelding 5.9). Tijdens het proefsleuvenonderzoek is de afvoergoot reeds beschreven en kon bij de opgraving in een groter lijnverband onderzocht worden. Het gaat om oranje-gele bakstenen (type Ijsselsteen (formaat 15/16 x 8 x 3,5/4 cm), 4 rijen dik met aan de boven- en onderzijde aanwezige plavuizen (formaat 29/30 x 29 x 4/4,5 cm).²⁴

²⁴ Ibid., 18-20.

Muurwerk (S1 en S15)

Het muurwerk in het noordelijk gedeelte maakt een afgeronde hoek. De opbouw bestaat uit gele IJsselstenen van hetzelfde formaat als het afvoersysteem (16 x 8 x 4 cm). De fundering lijkt gezien de flauwe hoek en het 1-steens-brede karakter bij de verdere opbouw niet een fundering van een gebouw te zijn geweest, maar eerder iets dergelijks als een tuinmuur (Afbeelding 5.10). Gezien hetzelfde baksteengebruik en het feit dat het afvoersysteem S2 behoorlijk netjes door de muur loopt, kan hier sprake zijn van een gelijktijdigheid. Op een foto uit 1898 is aan de oostzijde van het plangebied een mogelijk soortgelijke tuinmuur aanwezig (Afbeelding 5.12).

Fundering S15 bestaat uit oranje tot gele bakstenen (F=18x9,5x5 cm). Alleen de onderste funderingslaag is over een klein gedeelte bewaard gebleven (Afbeelding 5.11).

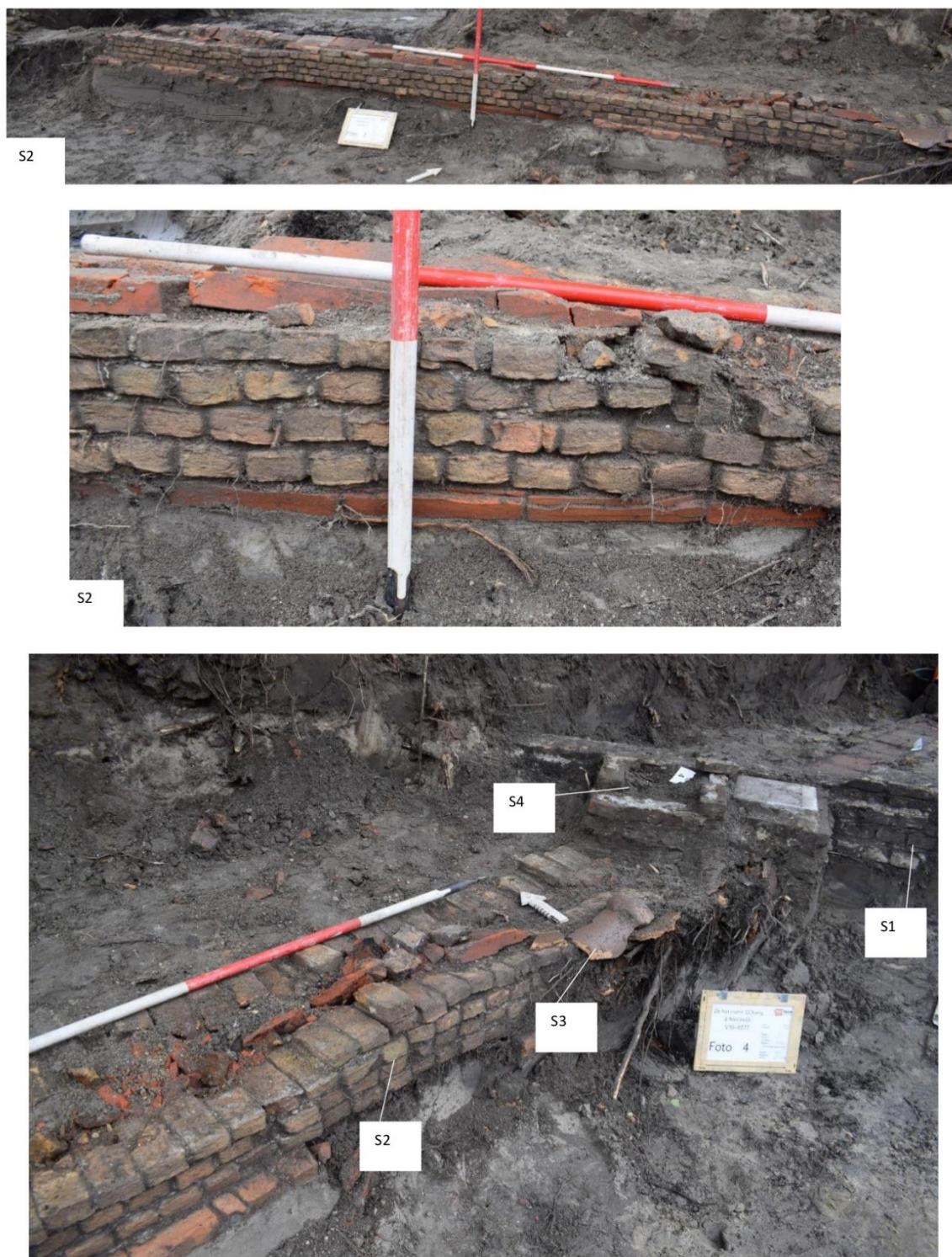
Waterputten (S6 en S47)

Deze beide waterputten zijn gecoupeerd, waardoor is vastgesteld dat sprake is van een midden- tot laat-20^e-eeuwse dump (met o.a. een flesje Dupro-afwasmiddel).²⁵ De beide putten zijn aan de onderzijde open, zodat een contact met grondwater waarschijnlijk is.

De diameter van de bakstenen put S6 was 114 cm en was opgebouwd uit 1-steens orangerode putstenen (17 x 8,5 x 4 cm). De onderste rij bakstenen had een meer open structuur. De relatie tot het afvoersysteem en de subrecente vulling duidt op een 20^e-eeuwse fase met een waarschijnlijk 19^e-eeuwse oorsprong. De put was nog ca. 1,40 m diep vanaf de bovenste bewaarde putstenen (de onderzijde lag op 1,34 m -NAP, Afbeelding 5.13).

Waterput S47 had een andere constructie van 1-steens oranje tot gele putstenen (16 x 8 x 4 cm) aan de bovenzijde en daaronder een schacht vervaardigd van houten latten. Deze houten latten waren aan de boven- en onderzijde vastgespijkerd aan houten ringen (Afbeelding 5.14 en Afbeelding 5.15). Deze waterput heeft een diameter van 90 cm. De constructie doet denken aan laatmiddeleeuwse en nieuwetijdse waterputten waarvan de schacht was gemaakt van tonnen. De put was nog ca. 1,80 m diep vanaf de bovenste rand van de putstenen (de onderzijde lag op 2,16 m -NAP).

²⁵ De beide putten bevatten een 20^e-eeuwse dump, waarbij sprake lijkt te zijn van vervuilde grond.

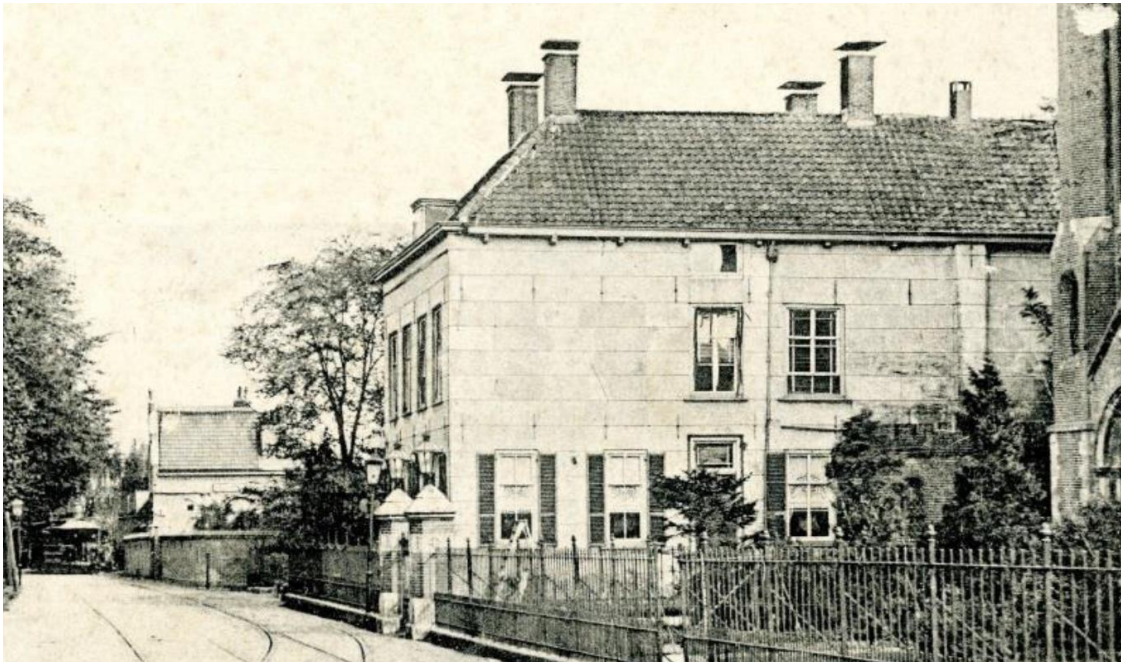
Afbeelding 5.9: Afvoergoot met bezinkbak (S4) en aansluiting van gresbuis. De afvoergoot loopt door de muur heen (S1). Bron: Vestigia.

Afbeelding 5.10: Muurwerk in het noordwestelijk deel van het onderzoeksgebied. Bron: Vestigia.

Afbeelding 5.11: Onderste funderingslaag van muur S15. Bron: Vestigia.

Afbeelding 5.12: Uitsnede van een foto uit 1898 met de pastoriewoning en de RK-kerk. .Bron: Historisch Archief Westland 2017. Aan oostelijke zijde is een soortgelijke tuinmuur zichtbaar als aangetroffen in het plangebied. Deze omgrensden mogelijk de bomen die hier naast de pastorie staan. Gefotografeerd vanuit het westen. Uit: Satijn en Hessing 2019, afbeelding 9.

Afbeelding 5.13: Bakstenen put S6 (links de mantel en rechts doorsnede). De gresbuis is duidelijk aangesloten op de put. Bron: Vestigia.

Afbeelding 5.14: Bakstenen put S47 met houten beschoeiing in de vorm van latten geplaatst rond twee houten ringen.
Bron: Vestigia.

Afbeelding 5.15: De latten vastgespijkerd aan de houten putringen (rechts putringdeel). Bron: Vestigia.

6 Vondsten

6.1 Inleiding

De nadruk van de analyse ligt op het vondstmateriaal dat te relateren is aan het Romeinse bewoningsniveau.²⁶ De grootste vondstgroep bestaat uit potscherven van zowel handgevormd als op de draaischijf vervaardigd aardewerk uit de Romeinse tijd (Tabel 6.1).

Materiaalsoort	Aantal	Gewicht (g)
Aardewerk (ROM en NT)	164	3.173
Hutteleem (ROM)	2	15
Bouwmateriaal (NT)	11	401
Dierlijk bot (ROM/NT)	38	220
Glas (NT)	1	5
Steen (vesiculaire lava (ROM) en kiezel)	9	262
Overig (indet, verkitting, steenkool)	25	100
Monster hout (NT)	7	
Houtskool (ROM)	1	
Monster ABM (botanie: ROM)	2	
Totaal	260	4.176

Tabel 6.1: Algemeen overzicht van het geborgen vondstmateriaal.

6.2 Aardewerk

Late middeleeuwen/Nieuwe tijd

Voor wat betreft de perioden jonger dan de Romeinse tijd zijn er twee scherven van laatmiddeleeuws aardewerk uit een laagcontext (intrusief afkomstig uit de Romeinse cultuurlaag en ophogingspakket). Het 18^e tot 20^e-eeuwse aardewerk is verder te koppelen aan de sporen die behoren bij de pastorie (Tabel 6.2).

Vnr	Spoornr	Datering	soort	aantal	gew. (g)	opmerkingen
36	27 (KL)	LMEB	roodbakkend	1	8	spaarzaam glazuur
9	36 (PK)	Nieuwe tijd C	roodbakkend	1	60	
13	37 (ROM-LGC)	LMEB	roodbakkend	1	9	spaarzaam glazuur
29	43 (KL)	Nieuwe tijd C	industrieel wit	1	5	
1	1003 (LGBO)	Nieuwe tijd B/C	roodbakkend	2	43	slibversiering, loodglazuur
Totaal				6	125	

Tabel 6.2: Aardewerk uit de late middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Aardewerk uit de Romeinse periode

Tijdens het proefsleuvenonderzoek werden reeds enkele scherven van handgevormd aardewerk en van geïmporteerd gedraaid aardewerk uit de Romeinse tijd aangetroffen (totaal N=38/563 g, waarbij N AWH=27/288 g en N AWG=10/255g).²⁷ Aan de hand van de determinatie hiervan was geconcludeerd dat de bewoningsduur vanaf het laatste kwart van de 1^e eeuw en gedurende de 2^e eeuw is te situeren. Deze aardewerkscherven waren vooral afkomstig uit de cultuurlaag en een enkele maal uit een (paal-)kuil). In

²⁶ Conform het evaluatieverslag, waarbij het Nieuwetijdse aardewerk door het fragmentaire karakter ervan niet verder dan voor dateringsdoeleinden onderzocht is.

²⁷ Eimermann 2019, 20-22.

Tabel 6.3 is de determinatie van het importaardewerk uit het proefsleuvenonderzoek weergegeven (zie ook Afbeelding 6.).

Vnr	Snr	Potdeel (r, w, b, o)	Determinatie-import AW	Nadere typologie	Tijdperiode/datering
1	S1020	w	gladwandige kruikamfoor (vrij groot), oranje-rood	LLW	ROMM
1	S1020	w	Terra Nigra-achtig, grijs		ROMM
6	S1021	w, o	gladwandige kruikamfoor groot formaat, oranje-rood	Brunsting 22, met 2-ledig oor	ROMM: na 150 n. Chr.
7	S2	w	gladwandige kruikamfoor, oranje-rood	LLW	ROMM
8	S1020	w	gladwandige kruikamfoor, oranje-rood	LLW	ROMM
8	S1020	w	LLW, grijs		ROMM

Tabel 6.3: Determinatie importscherven uit het proefsleuvenonderzoek (project V18-3939).²⁸

Afbeelding 6.1: Romeins gedraaid aardewerk Naaldwijk-Dijkweg (proefsleuf V18-3939). nr. 1 = gladwandige oranje-rode kruikamfoor. Nr. 2 = Brunsting 22. Bron: Vestigia/N.Liscaljet en E. Eimermann.

Afkomstig uit de opgraving zijn 160 aardewerkscherven (met een gewicht van 3.108 g) nader gedetermineerd. De verhouding handgevormd en import ligt hierbij op ca. 70/30 (112 handgevormde scherven tegenover 48 Romeinse importscherven).²⁹ Dit is aan de hoge kant en aangezien de kleine steekproef geen goed inzicht geeft in het minimum aantal aan individuen (MAI) geeft deze verhouding enkel aan dat handgevormd aardewerk een substantieel deel vormde van het gebruiksaardewerk. Het merendeel van het aardewerk is afkomstig uit de cultuurlaag (S37) en de beide erfgreppels (vooral S44: N AWH= 40/1.441 g; N AWG= 13/394 g). Hoewel slechts een klein deel van erfgreppel S44 is uitgegraven, biedt deze deelverzameling wel enige zeggingskracht. Het aardewerk is overigens vooral in de onderste vulling aangetroffen. Op basis van de randfragmenten van het handgevormd aardewerk bevat greppel S44 minimaal vijf potindividuen (van 38 scherven is het potdeel bepaald, waaronder 5 randscherven, 31 wandscherven, 2 bodemfragmenten), tezamen met drie individuen importvaatwerk. Het gemiddeld scherfgewicht (ggs handgevormd = ca. 18 gram) in combinatie met de matige verwerking en de verdeling in scherfgrootte tonen aan dat de erfgreppel als dump heeft gefungeerd (11 scherven >7,5 cm volgens de gebruikte size chart).³⁰ Dit beeld wordt des te duidelijker wanneer afgezet tegen de scherven handgevormd aardewerk uit de cultuurlaag (S37), waarvan het gemiddeld scherfgewicht lager ligt (ggs =

²⁸ Determinatie door W. Hessing.

²⁹ Gruijschilfers <2,5 cm zijn niet meegeteld.

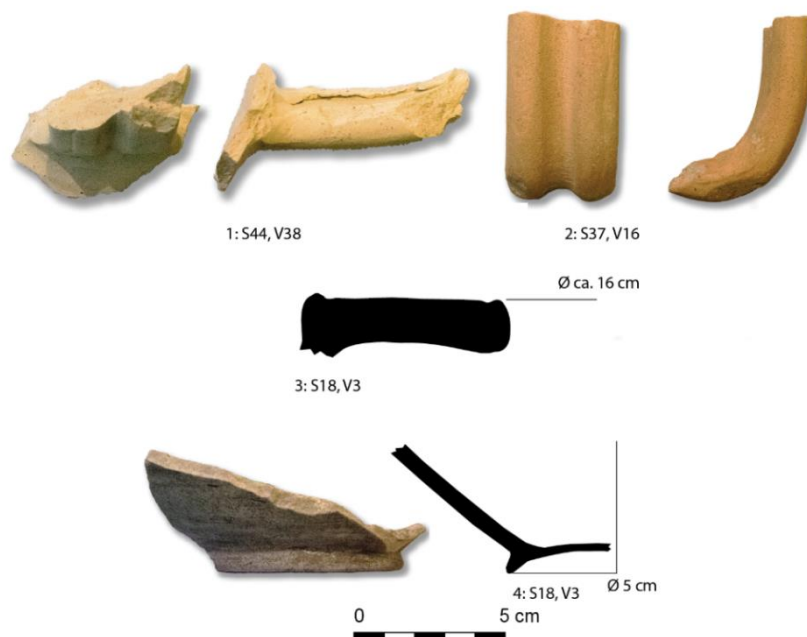
³⁰ Een methode om snel grip te krijgen op de grootte van scherven en daarmee een ordening te kunnen aanbrengen, waarbij de scherven worden onderverdeeld in oplopende groottes (gruis, <2,5 cm, <5 cm, <7,5 cm en >7,5 cm). De methode is ontwikkeld door dr. L. Thissen/TACB.

ca. 14 g) en geen enkele scherv groter is dan 7,5 cm (N = 43, waarvan drie scherven tussen 5 en 7,5 cm groot zijn de overig scherven < 5 cm meten). Het verweerde karakter en meerdere scherven die door secundaire verbranding zijn aangetast, duiden binnen de cultuurlaag eerder op zwerfafval dat over een langere periode aan het oppervlak heeft gelegen.³¹

Gedraaid aardewerk

Het gedraaid aardewerk biedt enige houvast in de (globale) datering van de bewoning, die in de 2^e eeuw n. Chr. is te plaatsen (Afbeelding 6.). Het gedraaide aardewerk is afkomstig uit de cultuurlaag, enkele (paal-)kuilen en beide (erf-)greppels. Naast het algemene gebruik van ruwwandige Low Lands ware (LLW) in de grijze en oranje-rode variant komen kruikamfoorfragmenten voor (oranje-rood en waarschijnlijk ook uit de LLW-regio). Daarnaast zijn enkele gladwandige en witbakkende kruikfragmenten uit het Rijnlandse gebied vertegenwoordigd (kruiken met één oor). Een wanddeel van een terra sigillata-bord is op basis van de deklaag afkomstig uit Midden-Gallië. Dit bordfragment is niet nauwkeuriger dan tussen 70 en 200 n. Chr. te dateren. Tevens is een bodem van een terra nigra-achtig bord aanwezig dat in de 2e eeuw gedateerd wordt. Een doliumrand is een aanwijzing voor voedselopslag (en transport). Aan de buitenzijde van de rand is een zwarte aanslag aanwezig als mogelijke resten van een peklaag of zwarte verflaag en dit hangt vermoedelijk samen met het afsluiten van deze grote bolle containers. Dergelijke dolia worden eveneens onder de LLW geschaard.³²

In Tabel 6. zijn de belangrijkste kenmerken per context aangegeven (opgedeeld naar de beide (erf-)greppels, de cultuurlaag, kuil en paalkuilen). Gezien het lage aantal aan aardewerkscherven uit de paalkuilen zijn deze bij elkaar genomen, hoewel het onduidelijk is binnen het beperkte opgravingsareaal of en tot welke mogelijk structuren de paalkuilen behoord kunnen hebben.

Afbeelding 6.2: Gedraaid aardewerk opgraving V19-4077. nr. 1 = oor witbakkende kruik; nr. 2 = oor kruikamfoor (witbakkend); nr. 3 = rand dolium; nr. 4= bodem terra nigra-achtig. Bron: Vestigia/N.Liscaljet en E. Eimermann.

³¹ Ongeveer eenzelfde fragmentatie komt naar voren bij de importscherven, waarbij door de hardere bakking iets grotere scherven bewaard zijn gebleven (Op een N van 22 hebben zeven scherven een grootte tussen 5 en 7,5 cm).

³² Van der Linden 2010, 65.

Spoornr.	Vnr.	Potdeel (r,w,b,o)	Determinatie-import AW	Nadere typologie	Tijdperiode/datering
3000	2	w	LLW, grijs		ROMM
1	7	w	ruwwandige kookpot		ROMM
18	3	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
18	3	r	Dolium (LLW)	Stuart 147 zwarte aanslag; pek-resten?	ROMV-ROML
24	19	w	gladwandige kruikamf, witbakkend		ROMM
26	35	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
27	36	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
37	10	b	ruwwandig		ROMM
37	10	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
37	10	w	gladwandige kruik, wit		ROMM
37	13	w	LLW-rood	secundair verbrand	ROMM
37	16	w, o	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
37	17	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
37	17	w	Terra nigra-achtig/LLW		ROMM
37	25	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
37	25	w	LLW, grijs		ROMM
37	26	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
37	33	w	gladwandige kruik, wit		ROMM
40	12	w	Terra sigillata, waarsch bord	Midden-Gallisch	ROMM (70-200.)
40	27	b	Terra nigra-achtig, standing	Brouwer 1986, afb 7(p.83): Kommen II	ROMM
44	32	w	LLW		ROMM
44	37	w	LLW		ROMM
44	38	o	gladwandige kruikamf, 2-ledig oor, wit		ROMM
44	38	w	gladwandige kruikamf, oranje-rood	LLW	ROMM
44	38	w	LLW		ROMM

Tabel 6.4: Determinatie gedraaid aardewerk Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077).³³³³ Determinatie door W. Hessing.

Snr	Vnr	Aantal en gewicht	Determinatie	Context/periode
S44	32, 37, 38	AWG: N=13/394 g AWH: N=40/1.441 g	AWG: Low Lands ware, oranje-rode kruikamfoor, gladwandig witb. kruikamfoor AWH: 3 wandscherven secundair verbrand. 2 bodems (schijf en convex), 5 S-vormige randen (met knobbeloor en facetrand, verzonken hals), 31 wandscherven (1x verfstreep, 1x streepband), 1x afgevlakte breuk (mogelijk tool).	Erfgreppel ROMM (vanaf ca. 70-2 ^e eeuw n. Chr.)
S40	12, 27, 41	AWG: N=2/56 g AWH: N=5/18 g	AWG: terra sigillata en terra nigra-achtig (standring bodem) AWH: organisch baksel met potgruis, 1 S-vormig rand, 3 wanden, 1 gruis	Erfgreppel ROMM (vanaf ca. 70-2 ^e eeuw n. Chr.)
S37	10, 11, 13,16,17, 25, 26, 33	AWG: N=22/309 g AWH: N=43/315 g	AWG: LLW/terra nigra-achtig, LLW-rood, oranje-rode kruikamfoor, gladwandig witb. kruikamfoor AWH: 4 S-vormige randen, 3 bodems, 34 wanden met 1x briquetage, 2 gruis	Cultuurlaag ROMM (vanaf ca. 70-2 ^e eeuw n. Chr.)
S18	3, 14	AWG: N= 2/93 g AWH: N= 4/53 g	AWG: Dolium-LLW, oranje-rode kruikamfoor AWH: 2 wanden, 1 bodem (vlakke bodem), 1 gruis	Kuil ROMM (vanaf ca. 70-2 ^e eeuw n. Chr.)
S24, S25 S26 S27, S28, S39 S43	7, 15, 19, 20, 29, 31, 35	AWG: N= 8/137 g AWH: N= 19/280 g	AWG: LLW-rood, gladwandig witb kruik, ruwwandig kookpot AWH: 1 S-vormige rand-kom, 2 bodems (vlakke bodem), 16 wanden 1 wand verglaasd. 1 bodem secundair verbrand	Paalkuilen ROMM (vanaf ca. 70-2 ^e eeuw n. Chr.)

Tabel 6.5: Verdeling van het aardewerk naar context te Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077).

Handgevormd aardewerk

Het handgevormde aardewerk is van klei met een plantaardige magering, waarvan naast dunne strootjes in mindere mate rechthoekige tot driehoekige indrukken zichtbaar zijn (als mogelijke dorsresten tot houtsnippers). In een enkel geval is de organische component niet geheel uitgebrand en is een verkoold graantje/zaadje, tot een houtrestant, nog zichtbaar. De organische component is gemiddeld tot overvloedig aanwezig, bestaande uit 10 tot 20% van het totaal van de kleimatrix. De indrukken zijn ongeveer 3 mm in lengte en tot 2 mm in breedte, maar meestal smaller. Daarbij is in mindere mate potgruis aan de klei toegevoegd, die vooral zichtbaar is als de buitenzijde meer oxiderend is gebakken tot secundair verbrand is. De potgruisjes zijn over het algemeen verpoederd en zeer fijn met enkele uitschieters (ca. 2-3 mm). Tevens is een zandige component zichtbaar, waarschijnlijk van nature aanwezig in de klei. Het baksel is aan de zachte kant en valt met de nagel makkelijk in te krassen.

De kleurschakering van de buitenwand verschilt van beige naar grijs met daarnaast ook meer oker-achtige tot paarsige kleuren. De breuk toont een onvolledig reducerend bakmilieu met een donker gekleurde kern. Eén wandscherf bevat een sterk plantaardig baksel met een typische gelige oxiderende bakking en betreft briquetage/zoutvaataardewerk.

De wanden zijn glad afgewerkt tot licht gepolijst en besmijting komt slechts een enkele keer voor. Bij een bodemplaat is zichtbaar dat deze aan de binnenzijde met de vingers is aangedrukt en dat de buitenzijde in verticale lijn wat is afgestreeken (de onderzijde bevat tevens slijtsproten). Een eerste kleiband bevindt zich ongeveer 3 cm boven de bodemschijf (Afbeelding 6., nr. 4). Bij de randvormen gaat het om driedelige S-vormige profielen met in een enkel geval een facet-rand (Afbeelding 6., nr. 2). De schouders zijn daarbij licht verzonken (Afbeelding 6., nrs. 2 en 4). Twee randdelen bevatten daarbij een oor die vanaf de rand is aangezet (Afbeelding 6., nrs. 1 en 3). Deze 'knobbeloren' bevatten aan de bovenzijde een kenmerkende vingerindruk en in het geval van het complete oor heeft deze ook aan de onderzijde een

drietal omringende vingerindrukken. Versiering is alleen in de vorm van een verfstreep aanwezig (Afbeelding 6., nr. 2). Bij dergelijke verfsporen gaat het op basis van chemische analyse om dierenbloed en dat zou ook hierbij verondersteld kunnen worden.³⁴ Een ander wandfragment bevat bij de hals slecht zichtbare horizontaal ingekraste lijnen en dit doet aan een aangebrachte streepband denken .

Dergelijke S-vormige profielen, de aanwezigheid van knobbeloren met indrukken aan boven- en onderzijde, een streepband, een facet-rand met licht verzonken hals, passen in het beeld van de 1^e- en 2^e- eeuwse rurale aardewerktraditie. De randvormen kunnen globaal genomen onder de Bloemers typen I (kleine drieledige potten) en IV (grote drieledige potten) geschaard worden. De assemblage is te klein en er is daarbij te weinig van de profielen bewaard gebleven om dieper in te kunnen gaan op de verschillende typen handgevormd aardewerk.³⁵ De toegepaste technieken kunnen hiermee aansluiting vinden bij de 'Friese' aardewerkstijl, zoals deze tot in de 2^e eeuw binnen het Zuid-Hollandse aardewerk herkenbaar is.³⁶

Datering

Het aardewerkcomplex wijst op bewoning dat op zijn vroegst in het laatste kwart van de 1^e eeuw, maar in ieder geval in de 2^e eeuw kan worden gedateerd. De assemblage bevestigt het beeld van het langdurige gebruik van handgevormd aardewerk naast importen van gedraaid aardewerk. Hoewel statistisch voor dit kleine complex niet goed te onderbouwen, duidt de dominante aanwezigheid van handgevormd aardewerk mogelijk wel op een bewoningsfase in vooral de eerste helft van de 2^e eeuw.³⁷

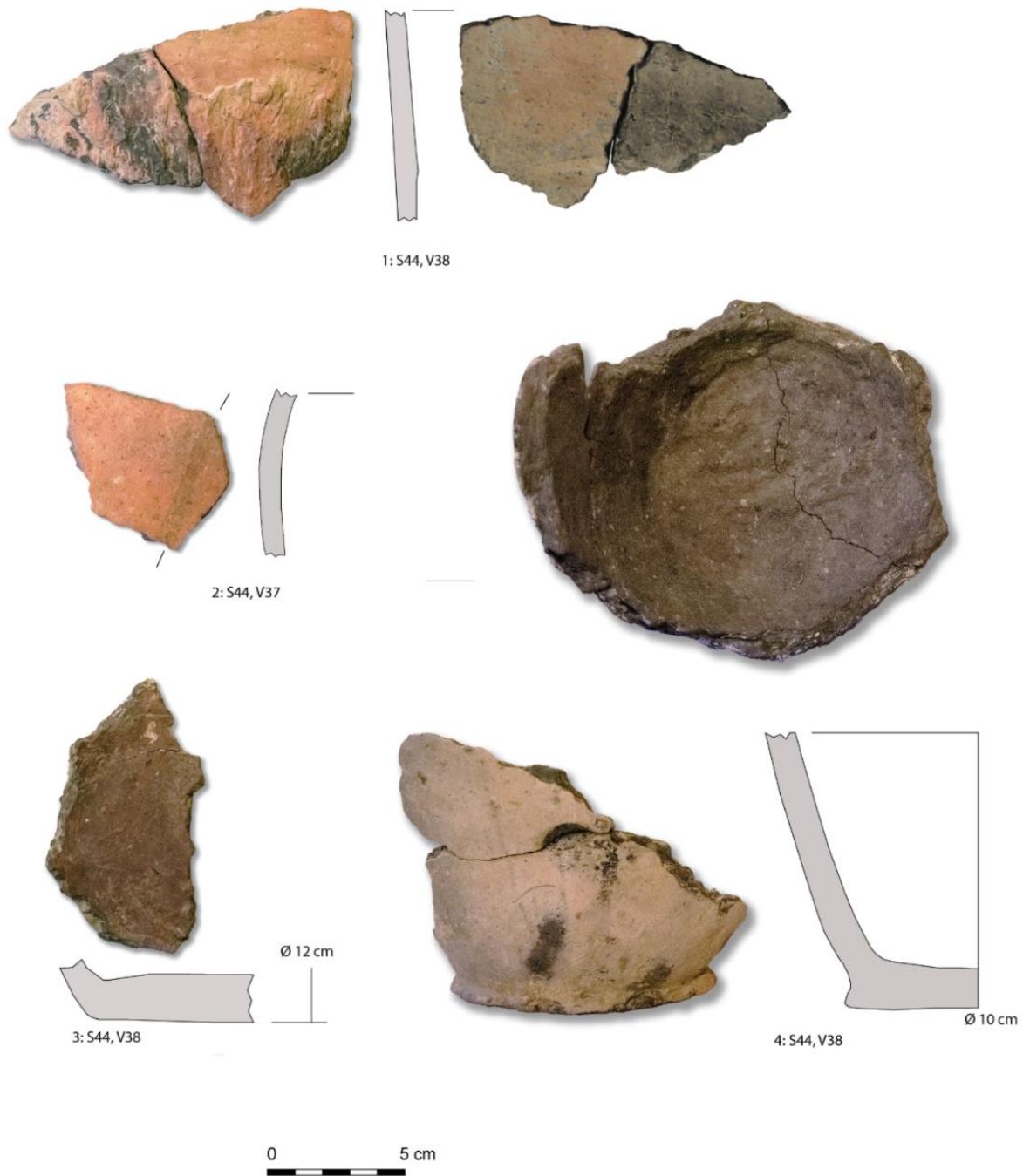
Het aardewerkcomplex is niet heel sterk gefragmenteerd en ook niet overmatig verweerd (zeker niet binnen de spoorcontexten), waarbij een behoorlijke variëteit aan typen aanwezig is, zodat hier voor wat betreft het aardewerkspectrum een voor de regio typerende en tegelijkertijd waardevolle aanvulling gesproken kan worden.

³⁴ Van der Linde 2010, 70.

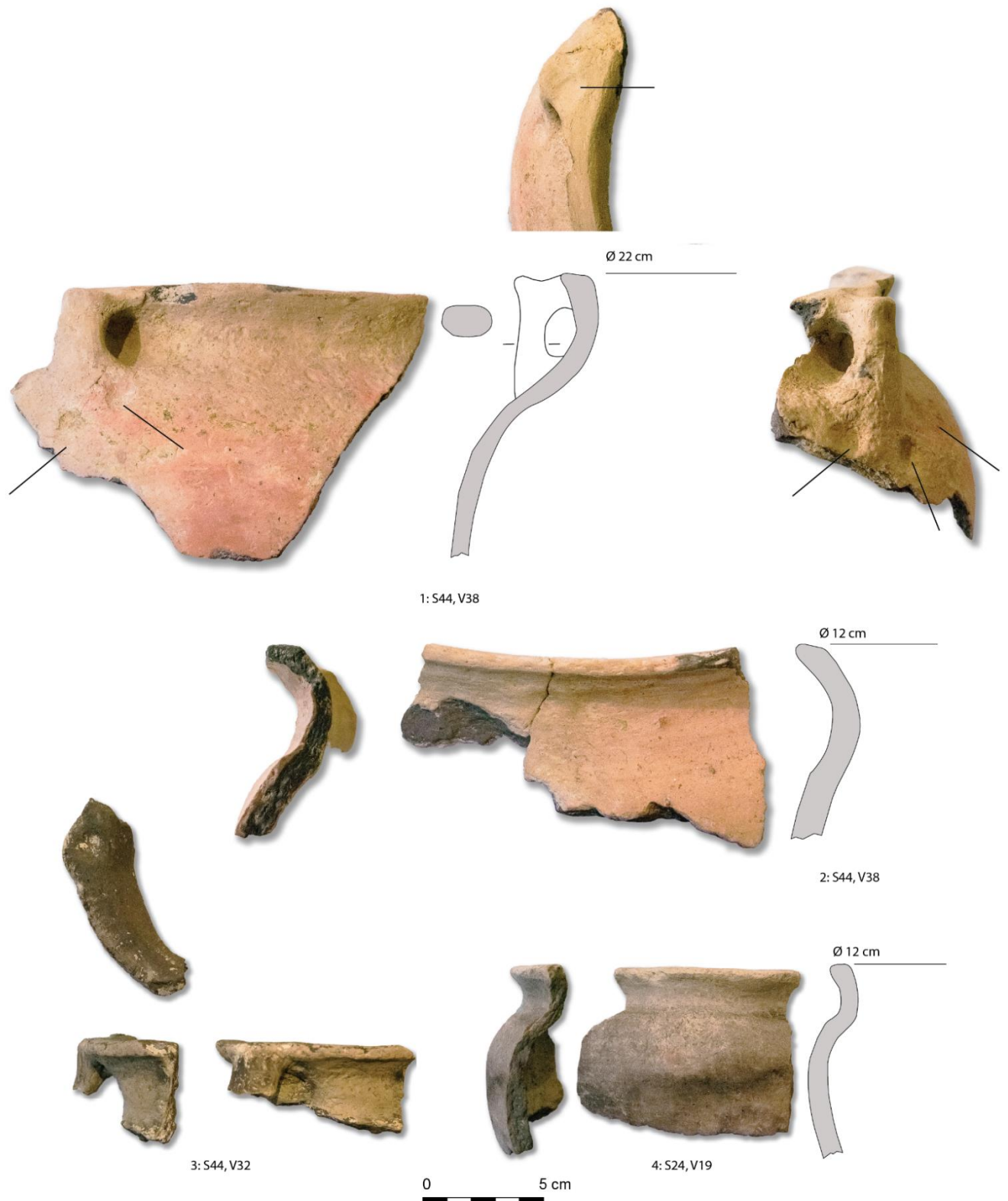
³⁵ Van der Linde (2010, 71) stelt dat in nederzettingen in de Zuid-Hollandse regio de typen Bloemers I en IV gemeengoed zijn. Zie ook Bloemers 1978, Abb. 156 (p. 347).

³⁶ Hendriks 2014, 13.

³⁷ Conform het geschetste beeld van Hendriks (2014, 13), waarbij in de loop van de 2^e eeuw een afname van het handgevormde aardewerk zichtbaar is, maar ook dat in Zuid-Holland tot in de 3^e eeuw handgevormd aardewerk in de nederzettingen blijft voorkomen.

Afbeelding 6.3: Handgevormd aardewerk van Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077). Nr. 1= besmeten, secundair verbrand, nr. 2= verfstreep, nr. 3= bodemfragment, nr. 4= bodemdeel schijfbodem met licht aangebrachte vingerstrepen buitenzijde wand. Bron: Vestigia/N. Liscaljet en E. Eimermann.

Afbeelding 6.4: Vervolg selectie handgevormd van Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077), afkomstig uit greppel S44 en kuil S24. Nr. 1= knobbeoor met vingertopindrukken, nr. 2= verzonken hals met facet-rand, nr. 3=ooranzet met vingerindruk, nr.4= sterk organisch gemagerd S-vormig kommetje.

6.3 Dierlijk botmateriaal

Het besproken dierlijk botmateriaal is afkomstig van het deel met Romeinse bewoningssporen en kenmerkt zich door huisdieren die verwacht mogen worden binnen een rurale omgeving (boerenerf; Tabel 6.). Naast rund, varken en schaap/geit is een pijpbeen van een vogel herkend. Op een klein schedelfragment na, uit een paalkuil en enkele fragmenten uit de cultuurlaag (S37 en S3003), komen de meeste botten uit greppels (met name S44). Gezien het gefragmenteerde karakter lijkt het hier om regulier nederzettings-/zwerfafval te gaan, waarbij weinig sprake is van gearticuleerde (deel)skeletten (zoals wel te verwachten is bij deposities, zoals van een karkas of dierbegraving). Aan deze kleine botfragmenten zijn verder geen duidelijke leeftijd- of andere kenmerken af te leiden. De haksporen op het pijpbeen van mogelijk een varken is wel een indicatie voor vleesverwerking.

Vondstnr.	Werkput	Spoornr.	Aantal	Botdeel	Periode	Opmerkingen
18	1	28 (PK)	1 (3 g)	Cranium?	INH-ROM	MGZ?
16	1	37 (LGC)	5 (20 g)	m3 (onderkaak dex.)	INH-ROM	schaap/geit, weinig gebruikt, derde lob is afgebroken
				molaarfragment	INH-ROM	schaap/geit?, nog niet in gebruik
				pijpbeen	INH-ROM	MGZ, 2 fragmenten passen aaneen, mogelijke haksporen
				pijpbeen	INH-ROM	fragment met bloedvat en gladde binnenzijde
17	1	37 (LGC)	1 (2 g)	Verbrand bot: indet	INH-ROM	
25	1	37 (LGC)	2 (60 g)	hoornkern?	INH-ROM	s/g?, fragment uit midden
				Femur	INH-ROM	varken, diaphyse met knaag- (en rol-?)sporen
36	1	27 (KL)	1 (4 g)	pijpbeen	INH-ROM	MGZ?
41	1	40 (GW)	2 (9 g)	Scapula	INH-ROM	MGZ, passen aaneen
				Pijpbeen	INH-ROM	6 fragmenten van ws zelfde pijpbeen vogel
37	1	44 (GW)	11 (6 g)	Scapula	INH-ROM	5 fragmenten van zelfde scapula MGZ
38	1	44 (GW)	15 (88 g)	Cranium	INH-ROM	klein tot MGZ, fragment schedeldak
				Mandibula (MNI 4)	INH-ROM	1) s/g, sin, met p3, p4, m1, m2, m3 net in gebruik 2) s/g, dex, met dp2, dp3, dp4, m1 net in gebruik en wortel permanente m1 zichtbaar 3) s/g?, dex, 2 fragmenten ter hoogte en grootte van dp2 4) s/g?, sin, 3 fragmenten ter hoogte en grootte van dp2-dp4, met wortelrest dp2
				Radius	INH-ROM	s/g, 2 fragmenten diaphyse
				pijpbeen	INH-ROM	varken?, 2 fragmenten met hakspoor
				indet (Cranium?)	INH-ROM	klein tot mgz, verrold fragment
45	1	3003 (LGC)	1 (28 g)	Calcaneus	INH-ROM	rund, knaagsporen
Totaal			39 (220 g)			

Tabel 6.6: Determinatietabel dierlijk bot (determinatie door N. Liscaljet, Vestigia). PK=paalkuil, LGC=cultuurlaag, GW=greppel. MGZ=middelgroot zoogdier. s/g=schaap/geit, p3/m2=premolaar/molaar, kiezen.

6.4 Botanische macroresten

Een tweetal grondmonsters zijn gewaardeerd en afkomstig van zowel het Romeinse cultuurniveau (S37) als de Romeinse greppel S44.³⁸ Het grondmonster afkomstig van de cultuurlaag leverde geen resultaten op. Uit de greppel kwamen wel verkoolde graankorrels. Indien determinatie mogelijk was, bleek het om gerst (*Hordeum vulgare*) te gaan. Tijdens de waardering is dit monster in zijn geheel gezeefd en

³⁸ Geanalyseerd door dr. N. van Asch (Archeobotanisch specialist ADC ArcheoProjecten).

doorzocht over een maaswijdte van 1 mm.³⁹ Hierbij werd nog een enkele verkoalde graskorrel gevonden (Poaceae), alsmede enkele kleine fragmenten houtskool en dierlijk bot. Onverkoalde zaden en vruchten werden niet aangetroffen.

Monster	Spoor	Cultuurgewassen	Wilde planten	OPK	ODB	Analyse	Opmerkingen
M1	S37 (cultuurniveau)	-	-	-	+-	Nee	Geen zaden/vruchten
M2	S44 (greppel)	+-	+-	+	+	Nee	Cerealia indet (v), Hordeum vulgare (v), Poaceae 1 (v)

Tabel 6.7: Determinatietabel macrobotanische waardering (door N. van Asch, ADC ArcheoProjecten).

6.5 Overig vondstmateriaal

Binnen de Romeinse cultuurlaag zijn één tot twee fragmenten verbrande klei aangetroffen, waarbij één fragment gezien de vorm nog net een staakindruk lijkt te bevatten en daardoor als huttenleem is gekenmerkt (V11 en V26, S37). Tevens zijn enkele brokken vesiculaire lava gevonden in de cultuurlaag, met daarop zichtbaar nog enkele kapsporen. Zij zijn afkomstig van een of meer maalstenen (V33, S37).

Vnr.	Aantal (n)	Gewicht (g)	Determinatie	Datering	Opmerkingen
32	1		HK	ROM	
33	8	239	SXX	ROM	vesiculaire lava: kapgroefjes (maalsteen)
11	1	5	VKL	ROM	
26	1	10	VKL?	ROM	verhit? Indet
5	1	63	BKR	LME/NT	wat gelig; duidelijk inclusies zichtbaar
9	1	96	BKR	LME/NT	indet
8	1	1	BKR	NTC	fragment baksteen
6	1	105	BKR	NTC	donkergrijs dakmateriaal
28	4	18	BKR	NTC	mortelresten
9	1	60	BKR	NTC	bouwkeramiek met koperglazuur roodb
1	1	54	BKR	NTC	buisvormig
34	1	4	BKR	NTC	witte kalkbepleistering
29	1	5	Steenkool	NTC	
34	6	48	Overig	indet	verkit, natuurlijk
4	17	46	Overig	indet	verkit, natuurlijk
45	1	1	Overig	indet	kleibrokje natuurlijk
41	1	23	SXX	indet	Kiezel
Totaal	48	778			

Tabel 6.8: Determinatie overig vondstmateriaal.

³⁹ Door een miscommunicatie is per abuis gezeefd over een maaswijdte van 1 mm, i.p.v. de gebruikelijke 0,25 en 0,5 mm. Het kan dus zijn dat door de zeerfmethode kleinere zaden en vruchten gemist zijn, hoewel het in dat geval gezien de magere resultaten waarschijnlijk om zeer weinig kleine zaden en vruchten zal zijn gegaan.

7 Synthese en Conclusie

De opgraving richtte zich met name op de Romeinse sporen en daarnaast op de drainagerestanten en de beide waterputten behorende bij voormalige pastorie/De Harmonie. In de noordwestelijke hoek van de opgraving kwam op zandige Gantelafzettingen een Romeins cultuurniveau naar voren, met enkele paalkuilen en meest in het oogspringend een erfgreppel waarin een concentratie aan vondstmateriaal aanwezig was. Deze opgraving heeft waarschijnlijk de randzone van een boerenerf aangesneden, waarvan verdere resten onder de Dijkweg verwacht kunnen worden. Hiermee is aangetoond dat ook in het dorpscentrum van Naaldwijk langs de krekken en/of op de inversieruggen van de verlande krekken archeologische sporen en vondsten van rurale bewoning uit de Romeinse tijd aanwezig is, zoals deze al vele malen voor de omgeving van Naaldwijk is aangetoond. De nadere bevindingen worden hieronder gepresenteerd in de vorm van de beantwoording van de onderzoeksvragen in het programma van eisen.

Algemeen:

1 Wat is de omvang en diepteligging van de vindplaats per archeologische periode binnen het onderzoeksgebied?

Het Romeinse deel van de vindplaats concentreert zich in het noordwestelijk deel van het plangebied. Het niveau uit de 19^e/20^e eeuw strekt zich over het hele deel van het terrein uit met juist een concentratie aan sporen aan de oostelijke zijde van het onderzoeksterrein.

Het Romeinse niveau bevindt zich globaal genomen tussen 0,40 en 0,60 -NAP, op ca. 1,40 m beneden het maaiveld (MV; dat zich op ca. 0,80-1,00 m +NAP bevindt). Het nieuwtijdse niveau is in twee vlakken opgegraven, waarbij tussen de beide vlakken een niveauverschil van ca. 20 cm zit. Dit is echter vooral te verklaren door het ophogingspakket dat zich nog op het hoogste niveau bevindt, zodat op dit hoogste niveau alleen muurwerk, afvoergoten, stenen putten en gresbuizen zichtbaar waren. Op een dieper niveau, in de schone zandige kleilaag bevinden zich de paalsporen en kuilen die meest waarschijnlijk tot dezelfde fase behoren. Het muurwerk bevindt zich tussen ca. 0,30 tot 0,00 m +NAP (vanaf 70 cm beneden MV). Het vlak met het muurwerk bevindt zich tussen ca. 0,25 m +NAP tot 0,35 m -NAP met een groot deel van het vlak op ca. 0,00 m NAP (ca. 1 m beneden het maaiveld). Het niveau met de paalsporen en kuilen bevindt zich tussen ca. 0,34 en 0,68 m -NAP en ligt daarmee op ongeveer hetzelfde niveau als de Romeinse sporen (vanaf ca. 1,30 beneden MV). Naar het zuiden tot zuidoosten loopt de natuurlijke ondergrond af, mede door de natuurlijke gesteldheid van de kreekrug in het noordwestelijke deel van het terrein en de komklei in het overige deel.

2 Welke aanleiding is er te geven voor dat de vindplaats zich buiten het onderzoeksgebied en plangebied kan uitstrekken en indien dit speelt, welke indicatie in het uitstrekken ervan kan worden gegeven?

Dit heeft te maken met de loop van de Gantelafzettingen buiten het plangebied. De vindplaats zal zich voor wat het Romeinse niveau betreft verder in noordwestelijke richting voortzetten. Zowel de sporen met paalkuilen en enkele greppels als het Romeinse cultuurniveau met vondstmateriaal duiden erop dat rekening gehouden dient te worden met in ieder geval een meerfasig woonerf dat zich voor een deel buiten de opgravingsput bevindt. Mogelijk is reeds een deel van een structuur aangetroffen, hoewel de aard niet duidelijk is geworden binnen het opgegraven deel.

3 Wat is de omvang en aard van eventuele verstoringen of afgravingen?

Aan de westelijke zijde is sprake van afgravingen. Dit heeft te maken met de sloop van het voormalige pand (De Harmonie). Verder is sprake van sloopresten in de bovenste 70 cm onder maaiveld. Door ophoging en de natuurlijke reactivatie van het Gantelsysteem zijn de sporen op een dieper niveau afgedekt en beschermd gebleven, buiten de afgraving voor de sloop aan westelijke zijde.

Landschap:

4 Hoe zag het landschap / de omgeving er uit gedurende de Romeinse tijd en de Nieuwe tijd, daarvoor een omgeving van circa 500 m rond de vindplaats in acht nemend?

In de Romeinse tijd is dit te kenschetsen als een krekenslandschap van het Gantelsysteem (Westland-formatie) dat onder directe invloed stond van de getijdenwerking. Via de waterhoudende krekens waterde dit landschap af waardoor de bovengrond verdroogde en inklonk maar de daarin aanwezige oudere, verlandte krekens. Deze hadden minder te kampen met klink waardoor zij als ruggen boven het maaiveld uitstaken. De sporen uit de Romeinse tijd bevinden zich op een dergelijke inversierug. De sporen uit de Nieuwe tijd bevinden zich deels op jongere kleidekafzettingen van het Gantelsysteem, waarbij niet geheel duidelijk is geworden in hoeverre de re-activatie van het oude Gantelsysteem in de Late Middeleeuwen voor nieuwe (meer zandige) afzettingen heeft gezorgd (Laag van Poeldijk). Gezien de positie van het muurwerk en de drainage is sprake van ophoging en lijken de aanwezige paalsporen tot in de natuurlijke afzettingen te zijn ingeslagen.

Uit de beide grondmonsters (afkomstig van de Romeinse cultuurlaag en Romeinse erfgreppel) komt geen nadere informatie omtrent het toenmalige landschap naar voren. Wel blijkt dat men waarschijnlijk (kleine) akkers op de kreekruggen en oeverwallen onderhield, gezien de aanwezigheid van verkoolde graanresten (gerst). De aanwijzingen voor de veestapel duiden op een regulier boerenbedrijf, waarbij op en rond het erf op basis van enkele botfragmenten zowel varken, rund als schaap/geit kunnen zijn gehouden. De komgebieden boden genoeg ruimte voor het vee en de grotere geulen in de directe omgeving zullen in ieder voor een deel watervoerend zijn gebleven, of in natte tijden als opvangbekken en afwaterkanaal hebben gediend (zie Afbeelding 2.2).⁴⁰ Op de geomorfologische kaart van De Bruin is duidelijk te zien hoe de vele rurale nederzettingen in de omgeving van Naaldwijk zich verhouden tot deze klei-afzettingen als onderdeel van het Gantelsysteem. Gezien deze hoge concentratie zullen het zeer vruchtbare kleigronden zijn geweest met tevens gunstige vestigingslocaties in een gebied dat ingeklemd zat tussen het Helinium, de monding van de Maas, een uitgestrekt veengebied en oude strandwallen.⁴¹

5 Hoe zijn de stratigrafisch gescheiden lagen met sporen uit de Romeinse tijd en de Nieuwe tijd te duiden? Gaat het hier om ophogings- of bewoningslagen, een natuurlijk proces van afzettingen of ophoging en waaruit is dat af te leiden?

Voor de Romeinse periode betreft het een natuurlijk proces van dekafzettingen, oeverophoging en verlanding van krekens. In de 19^e-20^e eeuw is sprake van een ophoogpakket van ca. de bovenste 70 cm onder maaiveld. In de periode daartussen, middeleeuwen, zijn wat aanwijzingen voor een re-activatie van het Gantelsysteem (Laag van Poeldijk) met vooral in het komgebied klei-afzettingen boven de Romeinse vegetatielaag. De nieuwetijdse sporen zijn tot in de deze natuurlijke lagen gegraven, getuige het niveau met de houten paalresten en het slaan van de beide putten.

Romeinse tijd

6 Wat is de aard van de archeologische sporen en vondsten uit de Romeinse tijd?

Het gaat hier om nederzettingsafval (voornamelijk aardewerkfragmenten en dierlijk botmateriaal) behorend bij een ruraal boerenerf, gevonden binnen een zone begrensd door een (erf-)greppel. Binnen deze zone bevindt zich een Romeins cultuurniveau op de kreekrugafzettingen. De erfgreppel is gegraven op de overgang naar de lager gelegen komgronden. Enkele paalzettingen binnen deze zonder duiden in ieder geval op de rand van het erf met de mogelijkheid tot een afscheiding, schuur of ander bouwsel.

⁴⁰ Cf. De bevindingen in de Haagse regio rond de werking van het Gantelsysteem: zie bijvoorbeeld Van Zoolingen 2010 (spec. p. 19) waarbij nader ingegaan wordt op de locatiekeuze langs de geulen en oeverwallen.

⁴¹ De Bruin 2017, Fig. 2.3 (p. 36).

Binnen het beperkte werkgebied kunnen hier geen nadere uitspraken over worden gedaan. Gezien de geringe dieptes van de sporen gaat het of om lichte bouwwerken, of om alleen nog de bewaarde onderzijden.

7 Wat is de conservering van de archeologische sporen en vondsten uit de Romeinse tijd?

De archeologische sporen zijn gemiddeld geconserveerd. Er is sprake van een Romeins cultuurniveau ter hoogte van de vindplaats en in ieder geval de erfgreppel heeft gezorgd voor een 'artefact trap'. De paalsporen betreffen mogelijk nog de restanten van relatief lichte staketsels. Anderzijds kan het hier alleen nog om onderzijden gaan (in dat geval heeft later mogelijk erosie plaatsgevonden, hoewel dit niet duidelijk uit de profieldocumentatie naar voren komt). In het vlak zijn deze duidelijk zichtbaar, zodat ook hiervoor van een gemiddelde conserveringsconditie kan worden gesproken.

8 Wanneer is de archeologische site in gebruik genomen en in onbruik geraakt en welke aanwijzingen (ook procesmatig) zijn daarvoor per vindplaats aanwezig?

Overeenkomstig het heersende beeld voor de Cananefaatse regio lijkt het boeren erf vanaf het derde tot vierde kwart van de eerste eeuw in gebruik te zijn geweest. Het aardewerkspectrum toont geen vormen die definitief tot in de 3^e eeuw naar voren komen. Binnen het beperkte opgraafgebied kan in ieder geval gesteld worden dat de nederzetting vanaf ca. 70 en gedurende de 2^e eeuw in gebruik was. Er bestaat daarom zeker de mogelijkheid dat het hier een meerfasig erf betreft.

9 Welke fasering is er binnen de vindplaats(-en) te onderscheiden?

Deze vraag kan niet goed beantwoord worden. Het is goed mogelijk dat het om een meerfasig erf gaat gezien de globale datering van het aardewerk. Romeinse vindplaatsen hebben in de regio meestal een aanvangsdatum vanaf het laatste kwart van de 1^e eeuw n. Chr. en kunnen bewoond zijn tot in ieder geval het eerste kwart van de 3^e eeuw.

10 Welke activiteiten zijn ten tijde van het in gebruik zijn van de locatie(s) in het gebied uitgevoerd?

Meest waarschijnlijk ging het hier om een boerenbedrijf gezien het vondstmateriaal (met een mix aan lokaal en import-aardewerk, alsmede dierlijke botresten van de veestapel).

11 Wat is de relatie met de omgeving, zowel wat betreft fysisch geografische elementen als cultureel met vindplaatsen uit een gelijktijdige periode?

Het erf valt binnen het rurale systeem, zoals dat zich weerspiegelt bij de overige nederzettingen op de oeverwallen en kreekruigen van het Gantelsysteem. De grote nederzetting op ca. 2 km afstand met een militair karakter van Naaldwijk II kan voor deze regio een focuspunt geweest zijn.

12 Hoe past de bewoning in het beeld van de Romeinse bewoning van de omgeving van Naaldwijk, qua gelijktijdigheid, activiteiten, bouwtraditie, gebruik van grondstoffen en voorwerpen?

Op basis van de beperkte gegevens valt deze vraag niet nader te beantwoorden anders dan dat het hier om een gemengd boerenbedrijf gaat, vallende binnen het rurale nederzettingssysteem. Dit nederzettingssysteem stond onder sterke invloed van de Romeinse militaire aanwezigheid, met daarbij de ontwikkeling van Forum Hadriani (Municipium Cananefatum) en snelle transportroutes via het kanaal van Corbulo en naastgelegen wegennet (zowel langs het kanaal als waarschijnlijk een duinroute op de lijn Monster-Ockenburg-Scheveningseweg). Zowel de Rijngrens als het Helinium waren daarbij de belangrijkste hoofdaders voor het transport en goederenwisseling met de ruimere regio.

13 Wat is de aard en wijze waarop de bewoners van het gebied gedurende de Romeinse tijd gebruik maakten van het Romeinse erfgoed (voorwerpen en gebruiken) en wanneer en waarvandaan werden deze aangevoerd?

Op basis van het gedraaide aardewerk is duidelijk zichtbaar dat men tot op zekere hoogte Romeinse gebruiken heeft overgenomen. Daarnaast blijft de handgevormde component wel zeer belangrijk gedurende de bewoningsperiode, zodat gedacht kan worden aan een mix van meer inheemse/rurale en Romeinse gebruiken. Nadere inzichten zijn verder niet ontleend en voor het algemene beeld wordt hier verwezen naar de dissertatie over de Cananefaatse regio van De Bruin.⁴²

Nieuwe Tijd

14 Wat is de aard van de archeologische sporen en vondsten uit de Nieuwe tijd?

Deze hebben te maken met de tuin/achtererf van de voormalige pastorie en het latere gebruik als verenigingsgebouw (De Harmonie). Specifiek gaat het om een gootsysteem, drainage, tuinmuur, waterputten en een palenrij. Deze kunnen als erfstructuren omschreven worden. Het vondstmateriaal dateert deze sporen op zijn vroegst in de 19^e eeuw.

15 Wat is de conservering van de archeologische sporen en vondsten uit de Nieuwe tijd?

De conservering is gemiddeld te noemen. Vondstmateriaal ontbreekt nagenoeg en de oorspronkelijke drainage is niet meer compleet aanwezig door de sloopactiviteiten. De beide putten waren wel nog goed geconserveerd.

16 Wanneer is de archeologische site in gebruik genomen en in onbruik geraakt en welke aanwijzingen (ook procesmatig) zijn daarvoor per vindplaats aanwezig?

Het gaat om 19^e-/20^e-eeuws gebruik. Er lijkt geen sprake van een voorganger of vroeger te dateren landgebruik. Zie vraag 20 voor de verdere beantwoording.

17 Welke fasering is er binnen de vindplaats(-en) te onderscheiden?

Het bakstenen gootsysteem met plavuizen weerspiegelt mogelijk een 19^e-eeuwse fase, waarna begin 20^e eeuw overgegaan is op het gebruik van keramieken gresbuizen en deze zijn aangesloten op de oorspronkelijke drainage. De beide waterputten kunnen evengoed in de 19^e als 20^e eeuw zijn aangelegd. Voor waterput S6 geldt dat deze zowel aangesloten is op het gootsysteem met plavuizen als met gresbuizen en lijkt in oorsprong in de 19^e eeuw gedateerd te kunnen worden. In de vulling van beide waterputten werd alleen recent puin aangetroffen (jonger dan 50 jaar), zodat op basis van het vondstmateriaal verder nauwelijks uitspraken kunnen worden gedaan. De houten palen kunnen verder niet gedateerd worden, maar gezien het schaarse vondstmateriaal stammen behoren deze op zijn vroegst bij de 19^e-eeuwse fase en mogelijk ook gelijktijdig met de twee aanwezige kuilen.

18 Welke activiteiten zijn ten tijde van het in gebruik zijn van de locatie(s) in het gebied uitgevoerd?

Het lijkt vooral te gaan om het erfdeel van de voormalige pastorie met afwateringsgoten en een tweetal waterputten. Een tweetal ondiepe kuilen wijzen op graafwerkzaamheden, maar de aard van deze kuilen kan niet nader worden achterhaald.

⁴² Ze De Bruin 2017 voor een uitgebreide analyse.

19 Wat is de relatie met de omgeving, zowel wat betreft fysisch-geografische elementen als cultureel met vindplaatsen uit een gelijktijdige periode?

Het gaat hierbij vooral om de ontwikkeling van de voormalige pastorie-woning.⁴³ De resultaten van het gravende onderzoek wijken in die zin weinig af van het vooronderzoek en staat in relatie tot de locatie van de voormalige kerk in het naastgelegen perceel.

20 Hoe past de bewoning in het beeld van (de omgeving van) Naaldwijk in de Nieuwe tijd, qua gelijktijdigheid, activiteiten, bouwtraditie, gebruik van grondstoffen en voorwerpen?

Deze vraag kan verder niet beantwoord worden, anders dan de resultaten die bij het vooronderzoek naar voren zijn gekomen. De beide waterputten en de drainage geven vooral een inzicht in de waterhuishouding en afvoer in de 19^e en 20^e eeuw. De Adrianuskerk en de pastorie stammen in oorsprong uit de late 18^e eeuw, waarna in 1868 een nieuwe kerk wordt gebouwd, waarna deze in 1931 verplaatst wordt naar de huidige locatie en het pastorie overblijft. Deze bevond zich aan de westkant van het plangebied. Ten zuiden van het plangebied bevindt zich de begraafplaats. Tot 1960 blijft op topografische kaarten de pastorie aangegeven, die later een clubgebouw is geworden (De Harmonie). Ook in de 2^e helft van de 20^e eeuw is sprake van bebouwing aan de westzijde van het gebied en zal te maken hebben met de locatie van het clubgebouw. Dit gebouw stond er nog tot 2009. Voor de ontwikkeling van de nieuwbouw is dit clubgebouw afgebroken.

⁴³ Weerheijm en Van Puijenbroek 2018.

Literatuur en digitale bronnen

Literatuur

- BAKKER, H. DE/ J. SCHELLING, 1989: *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland*. De hogere niveaus , Wageningen (Staring Centrum).
- BERENDSEN, H.J.A. 1996: *De vorming van het land, inleiding in de geologie en de geomorfologie*, Assen.
- BERENDSEN, H.J.A. 1997: *Landschappelijk Nederland*, Assen.
- BERENDSEN, H.J.A. 1999: *Handleiding voor fysisch geografisch veldwerk in het laagland*, Universiteit Utrecht (Vakgroep fysische geografie).
- BLOEMER, J.H.F., 1978: XLIV Einheimisch-römische Keramik, in: J.H.F. Bloemers, Rijswijk (ZH), “*De Bult*”. *Eine Siedlung der Cananefaten*, Amersfoort (Nederlandse Oudheden 8).
- BRUIN, J. DE., 2017: *Rurale gemeenschappen in de Civitas Cananefatium 50-300 na Christus*, Proefschrift Faculteit der Archeologie aan de Universiteit Leiden (<http://hdl.handle.net/1887/55810>).
- COHEN, K.M./E. STOUTHAMER/H.J. PIERIK/A.H. GEURTS, 2012: *Rhine-Meuse Delta Studies’ Digital Basemap for Delta Evolution and Palaeogeography*, Utrecht (Dept. Physical Geography, Utrecht University).
- EIMERMANN, E., 2019: *Romeinse resten nabij de RK-begraafplaats aan de Dijkweg 8 te Naaldwijk, gemeente Westland. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven*, Amersfoort (*Vestigia-rapport V1740*).
- EIMERMANN, E./FLAMMAN, J.J., 2019: *Evaluatierapport Ograving Dijkweg 8 te Naaldwijk, gemeente Westland. Een opgraving met sporen uit de Romeinse tijd en Nieuwe tijd (parochiewoning)*, Amersfoort (intern *Vestigia-rapport*).
- FEIJST, L.M.B. VAN DER, (RED.) 2008: *De Nederzetting te Naaldwijk II. Terug naar de sporen van Holwerda, Amersfoort* (ADC Monografie 4, ADC-rapport 1271).
- FEIJST, L.M.B. VAN DER, (RED.) 2015: *De nederzetting te Naaldwijk IV. De opgravingscampagne van 2011*, Amersfoort (ADC-rapport 3608).
- HENDRIKS, J., 2014: *Aardewerk uit de Romeinse tijd. Syllabus materiaalpracticum 2014* Amsterdam (Faculteit der Geesteswetenschappen, Amsterdam Archeologisch Centrum, Universiteit van Amsterdam).
- HISTORISCH ARCHIEF WESTLAND, 2017: *De straat van toen. Naaldwijk, Dijkweg. Deel 1 Tot de Grote Woerdlaan*, Naaldwijk.
- KERKHOF, M., 2012: *Toelichting bij de archeologische beleidskaart van de gemeente Westland*, Delft (DAN 20).
- KOOIJMANS, L.P./P.W. VAN DEN BROEKE/H. FOKKENS/ A. VAN GIJN (RED.), 2005: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam.
- LINDEN, E. VAN DER, 2012: *Aardewerk*, in: : J. van Zoolingen, *Een Cananefaatsse cultusplaats. Inheems-Romeinse bewoning aan de Lozerlaan*, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties 12), 49-93 .
- MULDER, E.F.J. DE/M.C. GELUK/I.L. RITSEMA/W.E. WESTERHOFF/T.E. WONG (RED.), 2003: *De ondergrond van Nederland*, Houten.
- SATIJN, O.P.N., 2018: *Plangebied Dijkweg 8 te Naaldwijk, gemeente Westland. Programma van Eisen ten behoeve van Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven*, Amersfoort (*Vestigia-rapport V1725*) .
- SATIJN, O.P.N./W.A.M. HESSING 2019: *Dijkweg 8 te Naaldwijk, gemeente Westland. Cultuurhistorische Effect Rapportage*, Amersfoort (*Vestigia-rapport V1749*).
- VOS, P. (MET BIJDRAGEN VAN M. IJSELSTEIN, S. JONGMA, S. DE VRIES), 2017: *Het ontstaan van Welstland-Delfland, gebaseerd op paleolandschappelijk onderzoek en getijsysteemkennis. Toelichting op de regionale paleolandschappelijke kartering, uitgevoerd in het kader van het uitbrengen van de Atlas van het Westland* (Delftse Archeologische Rapporten 130), Archeologie Delft.
- WEERHEIJM, W.J. EN F.P.J. VAN PUIJENBROEK, 2018: *Nieuwbouw van appartementen en maatschappelijke voorzieningen (‘De Harmonie’) aan de Dijkweg 8 te Naaldwijk, gemeente Westland. ruimtelijk advies op*

basis van bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek door middel van boringen (verkennende en karterende fase), Amersfoort (Vestigia - rapport V1660).

ZIJVERDEN, W.K. VAN 2009: Landschappelijke ligging Wateringen-Juliahof, in: E. Eimermann (red.) 2009, Cananefaatsse boeren op de noordelijke oeverwal van de Gantel. Een archeologische opgraving aan de Juliahof te Wateringen, gem. Westland, Amersfoort (*ADC-rapport 822*), 26-32.

ZOOLINGEN, J. VAN 2009: 3. Landschap, in: J. van Zoolingen: *Een Cananefaatsse cultusplaats. Inheems-Romeinse bewoning aan de Lozerlaan*, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties 12), 17-19.

Digitale Bronnen

Over de Harmonie:

<https://www.wendyvandervoort.nl/14-d9b1-36/nieuws/de-historische-omgeving-van-de-harmonie-in-naaldwijk>

<http://www.wos.nl/streekhistorie-de-r-kbegraafplaats-aan-de-dijkweg/nieuws/item?824574>)

Archief Westland: <https://twitter.com/hawestland/status/1040592621754871809>

Kadaster - Topotijdreis:

<https://www.topotijdreis.nl/>

Meertens Instituut: Bedevaart en Bedevqartsplaatsen in Nederland:

<https://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/>

TU Delft - Historische Kaarten:

<https://www.tudelft.nl/library/collecties/kaartenkamer/kaartencollectie/historische-kaarten/>

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS) :

<https://archis.cultureelerfgoed.nl/#/login>

Afbeeldingen, kaarten en bijlagen

Lijst afbeeldingen

Afbeelding 0.1: Impressie uitvoering archeologisch onderzoek: (A) aanvang onderzoek en openleggen eerste opgravingsvlak (A), het afwerken van de sporen (B).....	4
Afbeelding 2.1: Planlocatie.....	8
Afbeelding 2.2: De Ligging van het plangebied op het Gantel getijdesysteem.....	10
Afbeelding 2.3: Het plangebied (rood) schetsmatig weergegeven op de kaart 't Hoog Heemraedschap van Delftland van Nicolaas en Jacob Kruikius uit 1712.....	10
Afbeelding 2.4: Uitsnede Kadasterkaart situatie 1811-1832 op het grondgebied van de Katholieke Kerk (A) en de locatie op de Topografische kaart 1930 (B).....	11
Afbeelding 2.5: Historische foto's van de pastorie/De Harmonie; dDe linkerfoto stamt uit 1905 en de rechterfoto uit 1962. De kleurenfoto is van de sloop in 2009.....	12
Afbeelding 2.6: Uitsnede Topografische 2000 met bebouwing (De Harmonie) aan de oostzijde van het plangebied.....	12
Afbeelding 2.7: Nederzettingen binnen het Gantel-systeem in de Cananefaatse regio. Blauw omkader is de regio rond Naaldwijk. Overgenomen uit het proefschrift van J. de Bruin.....	14
Afbeelding 2.8: Allesporenkaart uit het proefsleuvenonderzoek.....	15
Afbeelding 3.1: Locaties van de profielkolommen. Locatie 2 komt overeen met het 'standaardprofiel' uit het proefsleuvenonderzoek.....	16
Afbeelding 3.2: Sfeerimpressie vrijleggen van muurwerk binnen Vlak 1.....	17
Afbeelding 4.1: Standaardprofiel (proefsleuvenonderzoek) in het noordwestelijk deel van de opgravingsput (Romeins niveau; profiellocatie 2).....	18
Afbeelding 4.2: Detail van de profielkolom met de Gantel-afzettingen en het Romeinse niveau (de donkergrijze laag).....	19
Afbeelding 4.3: Humeus, weinig bandje in de top van de kleiige afzettingen (Profielpen 3).....	19
Afbeelding 4.4: Bodemopbouw op het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied (Profielkolom nr. 5).....	20
Afbeelding 4.5: Afwisseling zand- en kleilaagjes op een dieper niveau als bewijs voor kwelder-/getijde-afzettingen.....	20
Afbeelding 5.1: Vlak 2, Romeinse cultuurniveau met sporen.....	21
Afbeelding 5.2: Het Romeinse niveau (vlak 2).....	22
Afbeelding 5.3: Enkele coupes van de in de Romeinse periode daterende paalgaten en greppels.....	23
Afbeelding 5.4: Paalconfiguratie(s), mogelijk onderdeel van een hekwerk tot grotere structuur als een schuur.....	24
Afbeelding 5.5: Vlak 3 met paalsporen in het noordoostelijk deel van de opgravingsput.....	26
Afbeelding 5.6: Enkele coupes van paalsporen en de beide kuilen binnen Vlak 3 (Nieuwetijdse niveau).....	27
Afbeelding 5.7: Verdiept Nieuwetijds niveau (tussenvlak 3). Zwart = paalkuil, donkergrijs = kuil, blauw = waterput.....	28
Afbeelding 5.8: Aangetroffen muurwerk, grotendeels gedocumenteerd binnen vlak 1 (alleen S47 bevindt zich op vlak 3).....	29
Afbeelding 5.9: Afvoergoot met bezinkbak (S4) en aansluiting van gresbuis.....	31
Afbeelding 5.10: Muurwerk in het noordwestelijk deel van het onderzoeksgebied.....	32
Afbeelding 5.11: Onderste funderingslaag van muur S15.....	32
Afbeelding 5.12: Uitsnede van een foto uit 1898 met de pastoriëwoning en de RK-kerk.....	33
Afbeelding 5.13: Bakstenen put S6 (links de mantel en rechts doorsnede). De gresbuis is duidelijk aangesloten op de put.....	33
Afbeelding 5.14: Bakstenen put S47 met houten beschoeiing in de vorm van latten geplaatst rond twee houten ringen.....	34
Afbeelding 5.15: De latten vastgespijkerd aan de houten putringen (rechts putringdeel).....	34
Afbeelding 6.1: Romeins gedraaid aardewerk Naaldwijk-Dijkweg (proefsleuf V18-3939).....	36
Afbeelding 6.2: Gedraaid aardewerk opgraving V19-4077.....	37

Afbeelding 6.3: Handgevormd aardewerk van Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077).....	41
Afbeelding 6.4: Vervolg selectie handgevormd van Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077).	42

Lijst tabellen

Tabel 5.1: Aard van de aangetroffen sporen.	21
Tabel 5.2: Sporen die gerelateerd worden aan het Romeinse cultuurniveau.	25
Tabel 5.3: Paalsporen en kuilen uit de 19 ^e tot 20 ^e eeuw (Vlak 3).....	26
Tabel 6.1: Algemeen overzicht van het geborgen vondstmateriaal.....	35
Tabel 6.2: Aardewerk uit de late middeleeuwen en Nieuwe tijd.....	35
Tabel 6.3: Determinatie importscherven uit het proefsleuvenonderzoek (project V18-3939).....	36
Tabel 6.4: Determinatie gedraaid aardewerk Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077).....	38
Tabel 6.5: Verdeling van het aardewerk naar context te Naaldwijk-Dijkweg (opgraving V19-4077).	39
Tabel 6.6: Determinatietabel dierlijk bot (determinatie door N. Liscaljet, Vestigia).....	43
Tabel 6.7: Determinatietabel macrobotanische waardering (door N. van Asch, ADC ArcheoProjecten).....	44
Tabel 6.8: Determinatie overig vondstmateriaal.	44

Lijst Bijlagen

Bijlage 1: Overzicht archeologische en geologische perioden

Bijlage 2: Overzichtskaarten (planlocatie, allesporenkaarten)

- Kaart 1 Ligging plangebied
- Kaart 2 Allesporenkaart (alle vlakken)
 - o Kaart 2A Allesporen Vlak 1
 - o Kaart 2B Allesporen Vlak 2
 - o Kaart 2C Allesporen Vlak 3
- Kaart 3 Allesporen (aard) Nieuwe tijd (vlak 1 en 3)
- Kaart 4 Allesporen (aard) Romeinse niveau (vlak 2)

Bijlage 3: Sporenlijst

Bijlage 4: Vondstenlijst

Bijlage 5: Waarderingsrapport monsters botanische macroresten

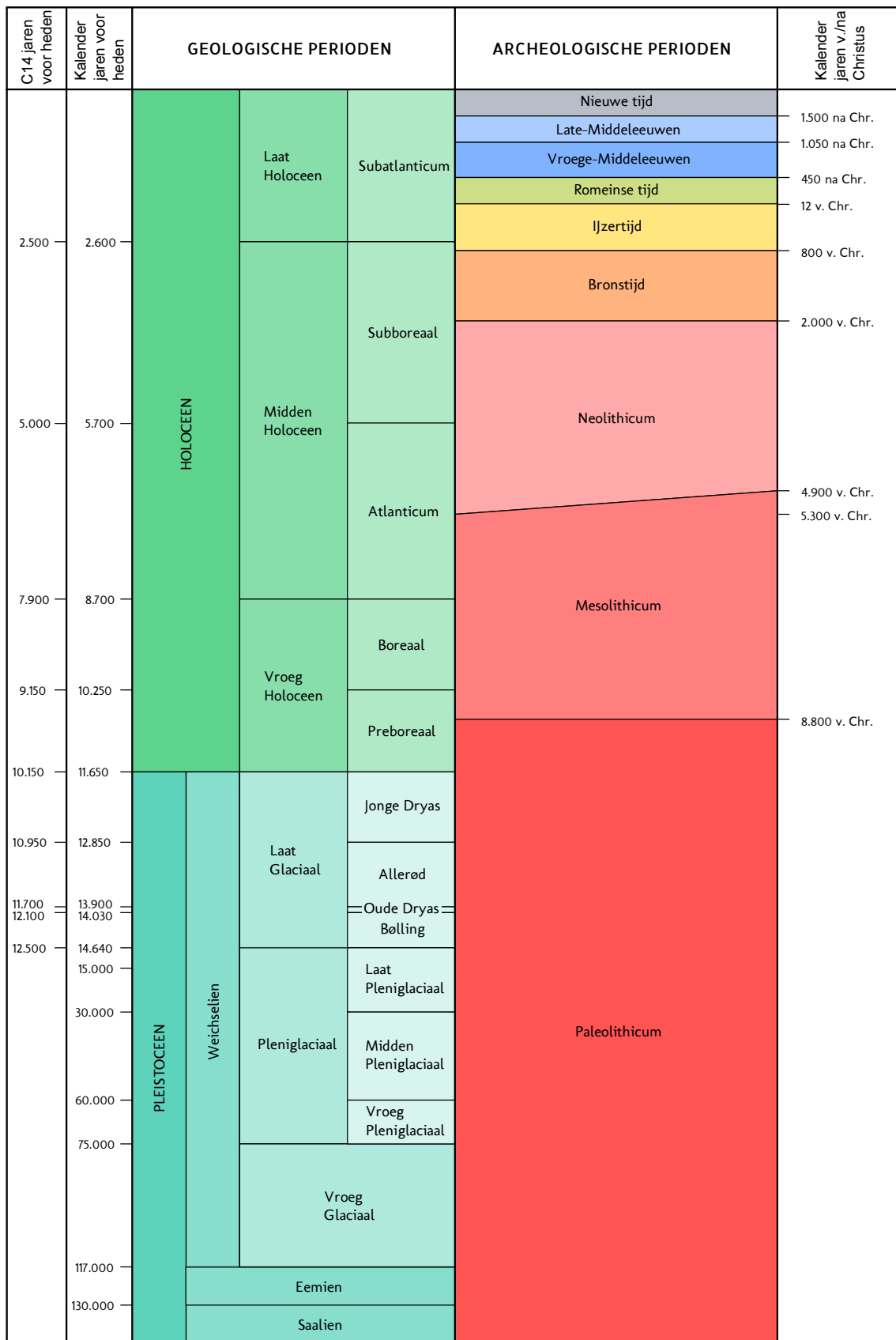
This text was set using the following freely available font software:

Allerta	Copyright (c) 2010, Matt McInerney (http://pixelspread.com),
with Reserved Font Name Allerta.
Inconsolata_dz	Copyright (c) 2006, Raph Levien (http://www.levien.com),
with Reserved Font Name <Inconsolata>.
Copyright (c) 2009, David Zhou (http://blog.nodnod.net/)
with Reserved Font Name <Inconsolata_dz>.
Molengo_Vestigia	Copyright (c) 2007, Denis Moyogo Jacquerye,
with Reserved Font Name <Molengo>.
Copyright (c) 2011, Vestigia BV Archeologie & Cultuurhistorie (www.vestigia.nl),
with Reserved Font Name <Molengo_Vestigia>; available at www.vestigia.nl/fonts .

This Font Software is licensed under the SIL Open Font License, Version 1.1.
The license is available with a FAQ at: <http://scripts.sil.org/OFL>

Bijlage 1 Overzicht archeologische en geologische perioden

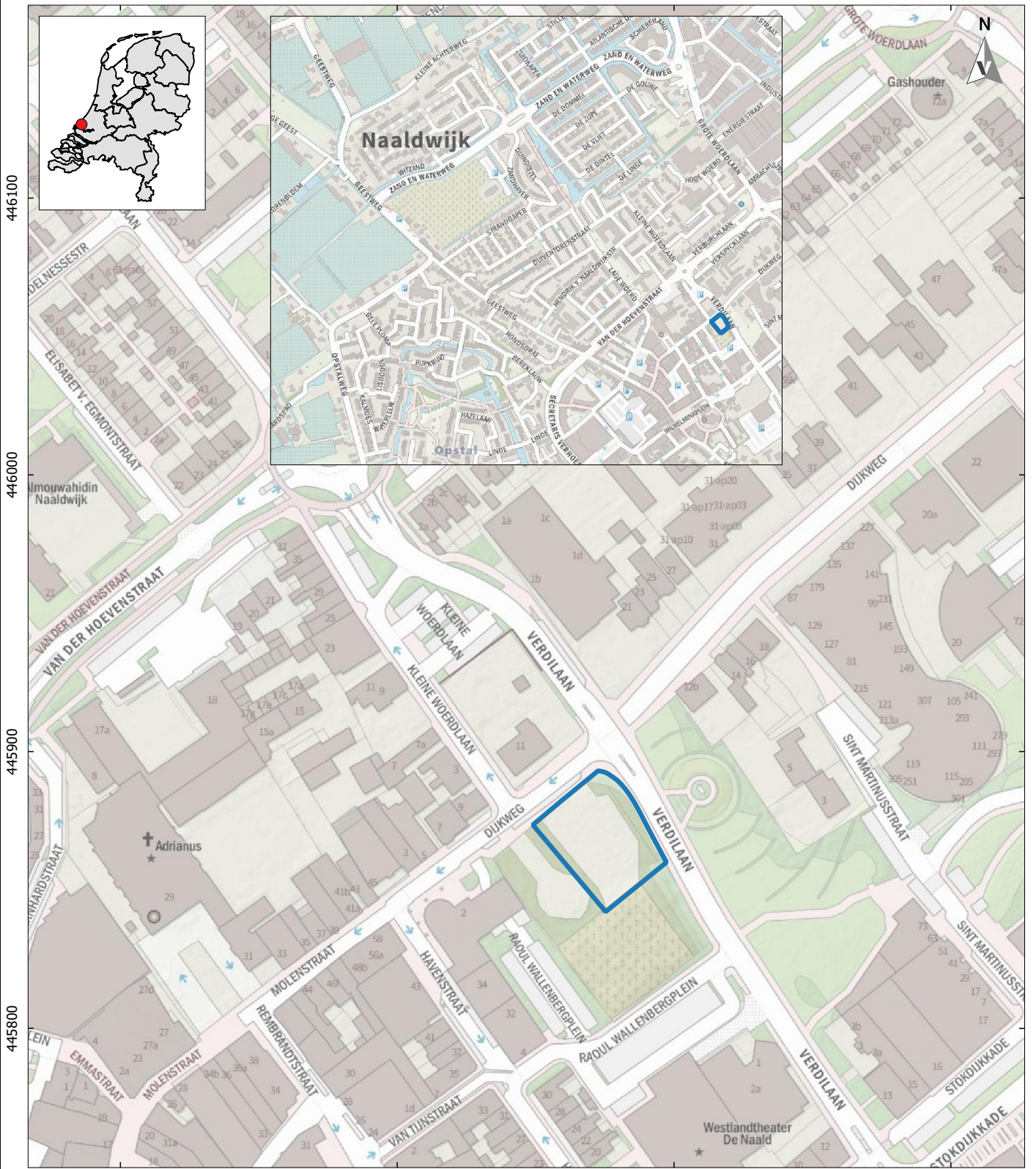

C14 ouderdommen en gekalibreerde ouderdommen van het Holocene volgens Van Geel et al. (1980/1981). C14 ouderdom van het Laat Glaciaal volgens Hoek (2001/2008) en gekalibreerde ouderdommen van het Laat Glaciaal volgens Rasmussen et al. (2006). Overige pleistocene chronostratigrafie volgens Westerhoff et al. (2003). Archeologische perioden van de prehistorie volgens Louwe Kooijmans et al. (2005) en overige archeologische perioden volgens Archis.

Periode	Van - tot
Vroeg-Paleolithicum	tot 300.000 voor Chr.
Midden-Paleolithicum	300.000-35.000 voor Chr.
Laat-Paleolithicum	35.000-8800 voor Chr.
Vroeg-Mesolithicum	88.00-7100 voor Chr.
Midden-Mesolithicum	7100-6450 voor Chr.
Laat-Mesolithicum	6450-4900 voor Chr.
Vroeg-Neolithicum	5300-4200 voor Chr.
Midden-Neolithicum	4200-2850 voor Chr.
Laat-Neolithicum	2850-2000 voor Chr.
Vroege-Bronstijd	2000-1800 voor Chr.
Midden-Bronstijd	1800-1100 voor Chr.
Late-Bronstijd	1100-800 voor Chr.
Vroege-IJzertijd	800-500 voor Chr.
Midden-IJzertijd	500-250 voor Chr.
Late-IJzertijd	250-12 voor Chr.
Vroeg-Romeinse tijd	12 voor-70 na Chr.
Midden-Romeinse tijd	70-270 na Chr.
Laat-Romeinse tijd	270-450 na Chr.
Vroege-Middeleeuwen	450-1050 na Chr.
Late-Middeleeuwen	1050-1500 na Chr.
Nieuwe Tijd A	1500-1650 na Chr.
Nieuwe Tijd B	1650-1850 na Chr.
Nieuwe Tijd C	1850-1950 na Chr.

Bijlage 2 Overzichtskaarten (planlocatie, allesporenkaarten)

KAART 1 - LIGGING PLANGEBIED

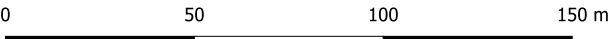

LEGENDA

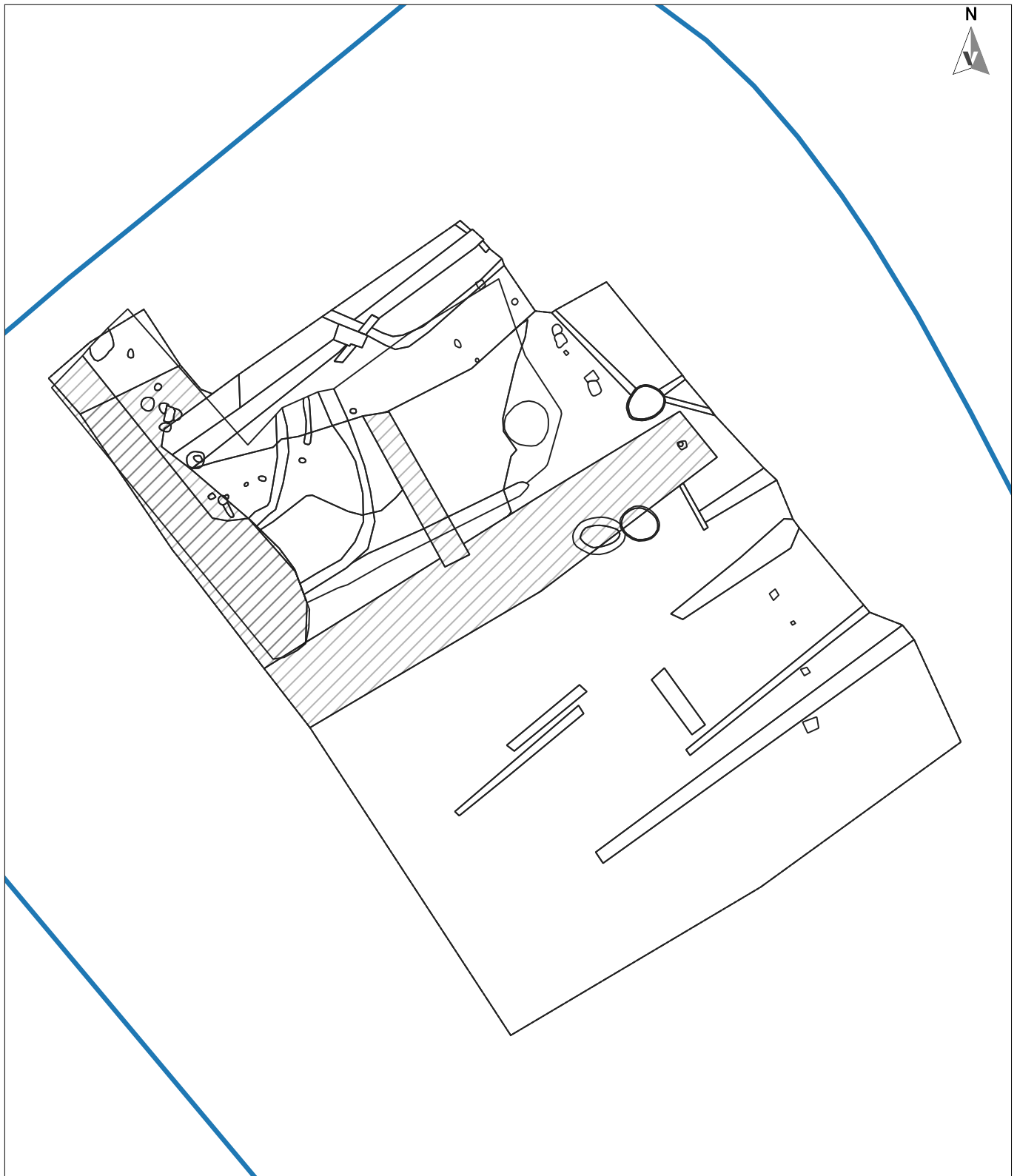
 Plangebied

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk
 Rapport: V1853
 Datum: januari 2020
 Bron: OpenTopo achtergrondkaart, CC-BY
 Ministerie van Veiligheid en Justitie -
 Instituut Fysieke Veiligheid 2018

Tekenaar: JKM

KAART 2 - ALLESPORENKAART (ALLE VLAKKEN)

LEGENDA

- Plangebied
- archeologische sporen/lagen
- recente verstoringen

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk
Rapport: V1853
Datum: januari 2020
Bron: OpenTopo achtergrondkaart, CC-BY
Ministerie van Veiligheid en Justitie -
Instituut Fysieke Veiligheid 2018

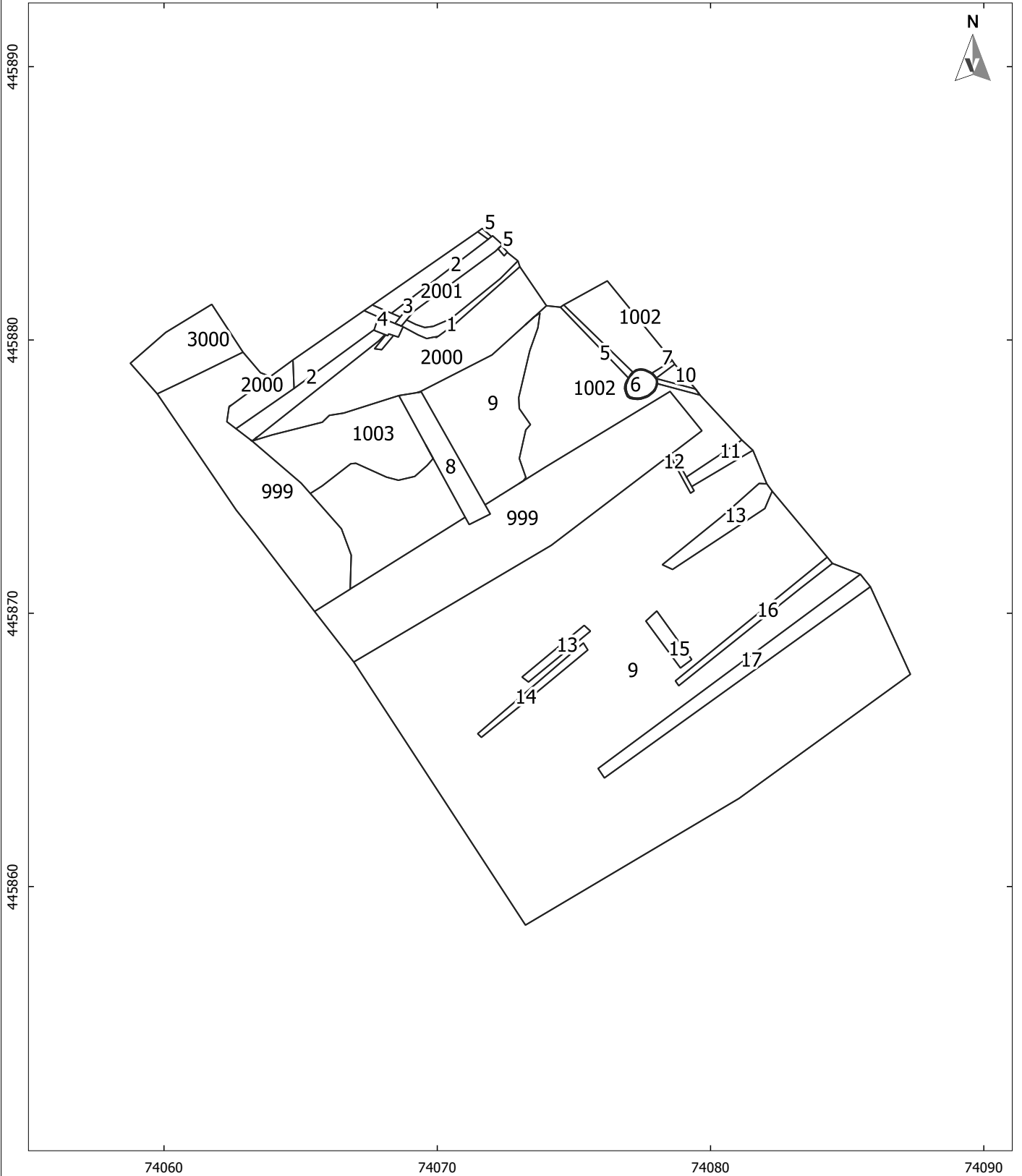
Tekenaar: JKM

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

0 2 4 6 8 10 m

KAART 2A- ALLESPOREN VLAK 1

LEGENDA

ask_vlak1

 Sporen met spoornrs

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk

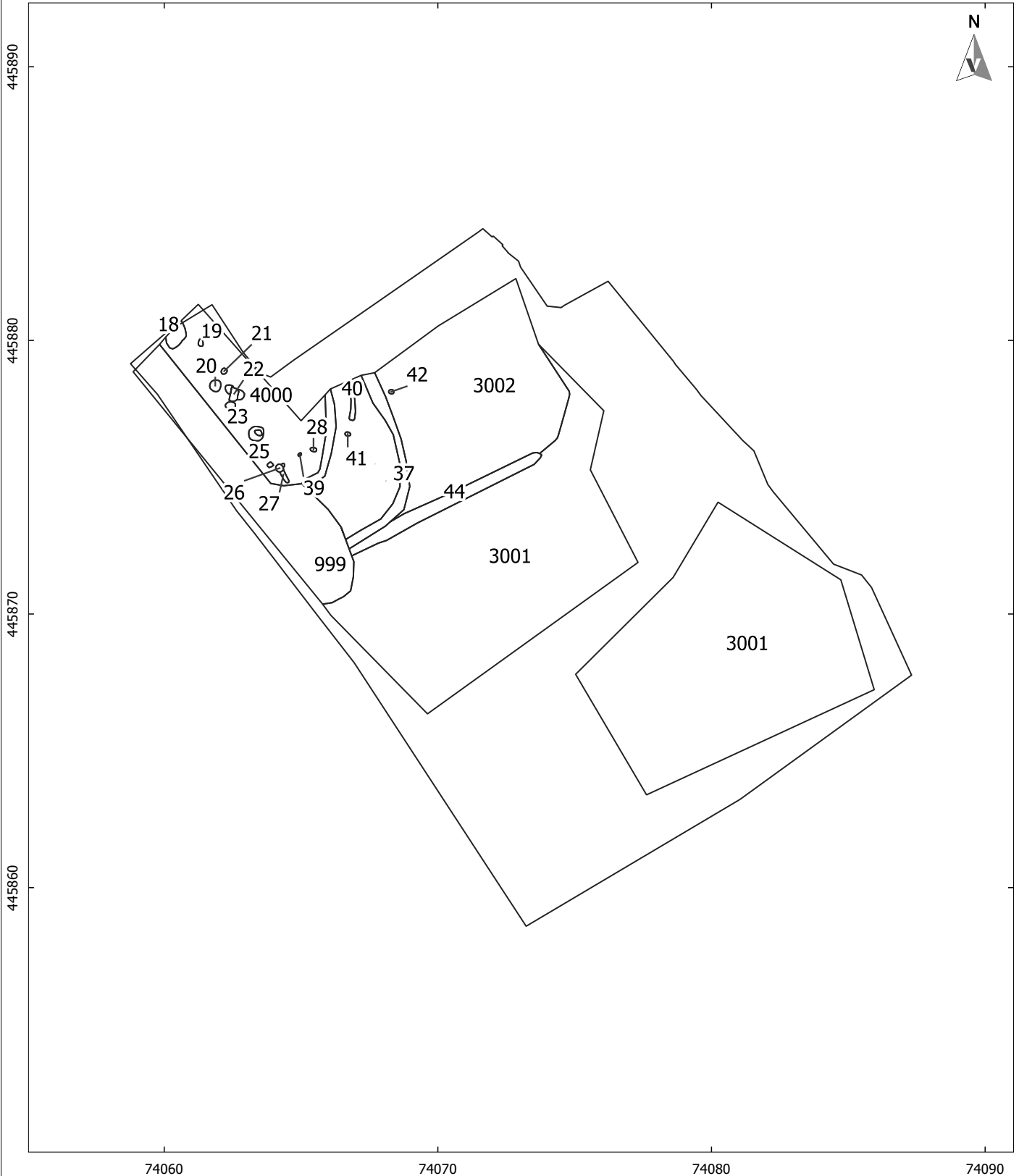
Rapport: V4077

Datum: februari 2020

Tekenaar: RS/JKM

0 2 4 m

KAART 2B- ALLESPOREN VLAK 2

LEGENDA

ask_vlak2

Sporen met spoornrs

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk

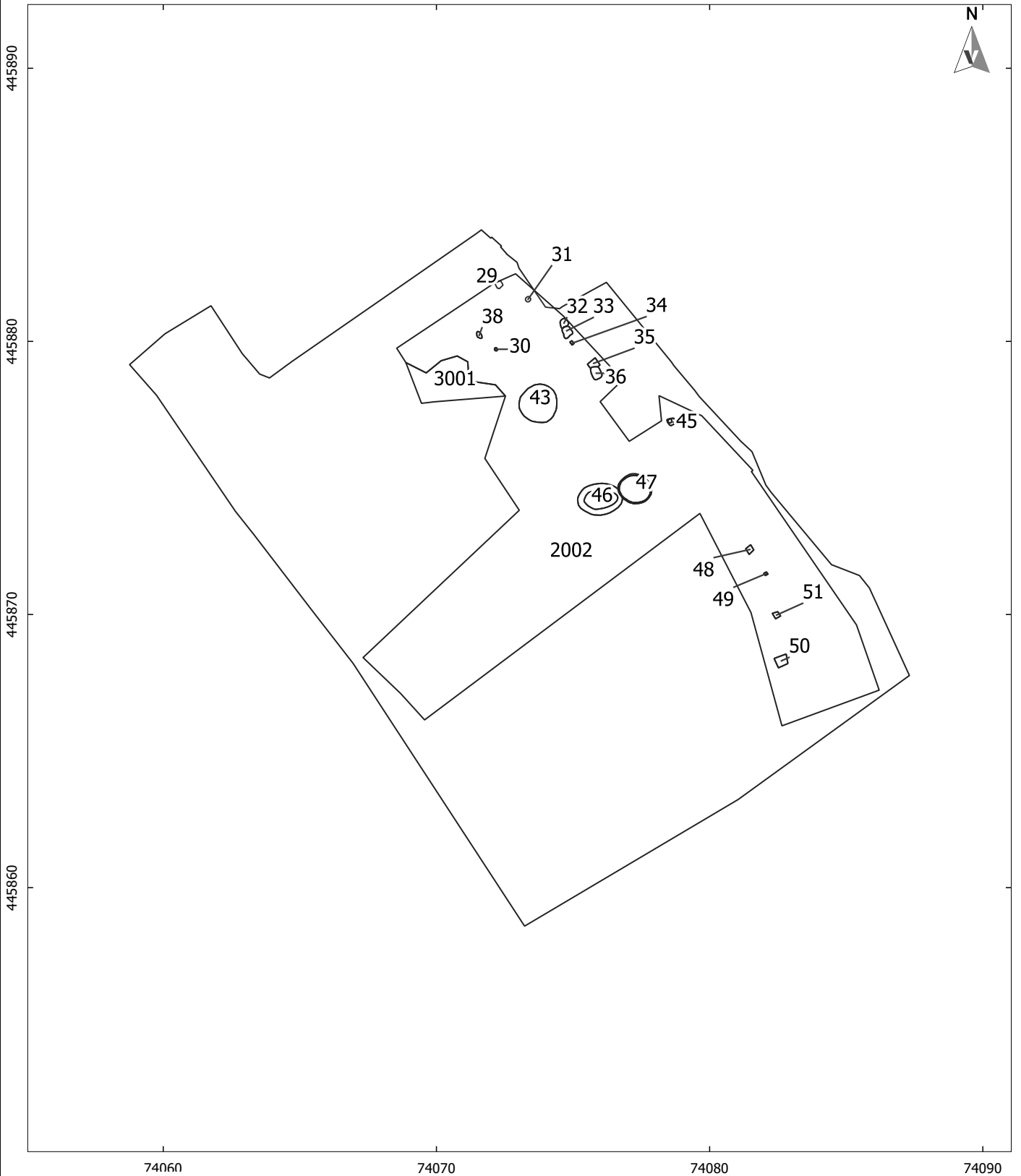
Rapport: V4077

Datum: februari 2020

Tekenaar: RS/JKM

0 2 4 m

KAART 2C- ALLESPOREN VLAK 3

LEGENDA

ask_vlak3

 Sporen met spoornrs

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk

Rapport: V1853

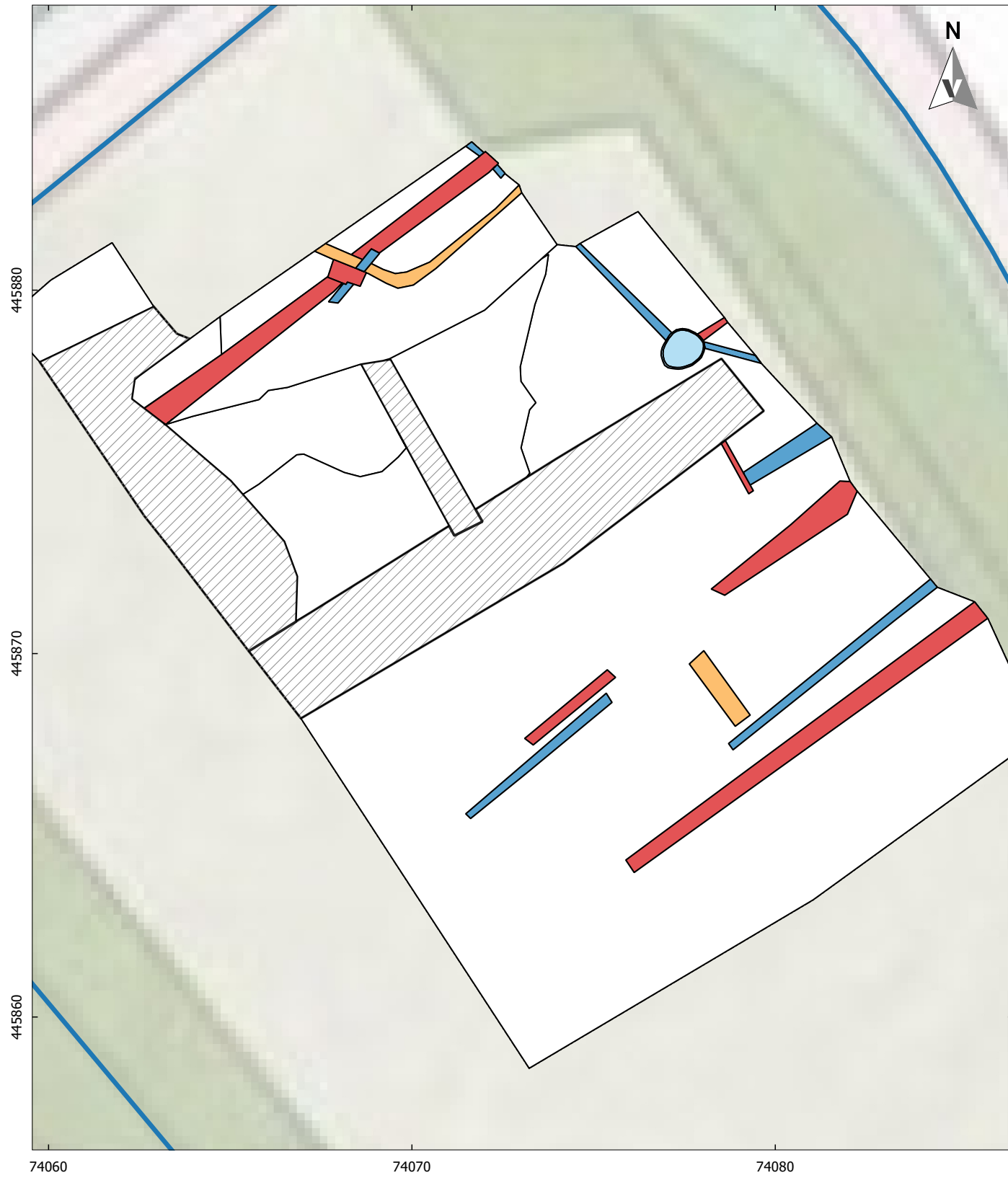
Datum: februari 2020

Tekenaar: RS/JKM

0 2 4 m

KAART 3 - ALLESPOREN NIEUWETIJD (VLAK1 EN 3)

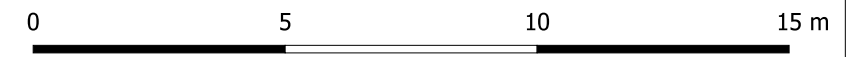
LEGENDA

drainage	hout
fundering	kuil
muur	paalkuil
recent	waterput

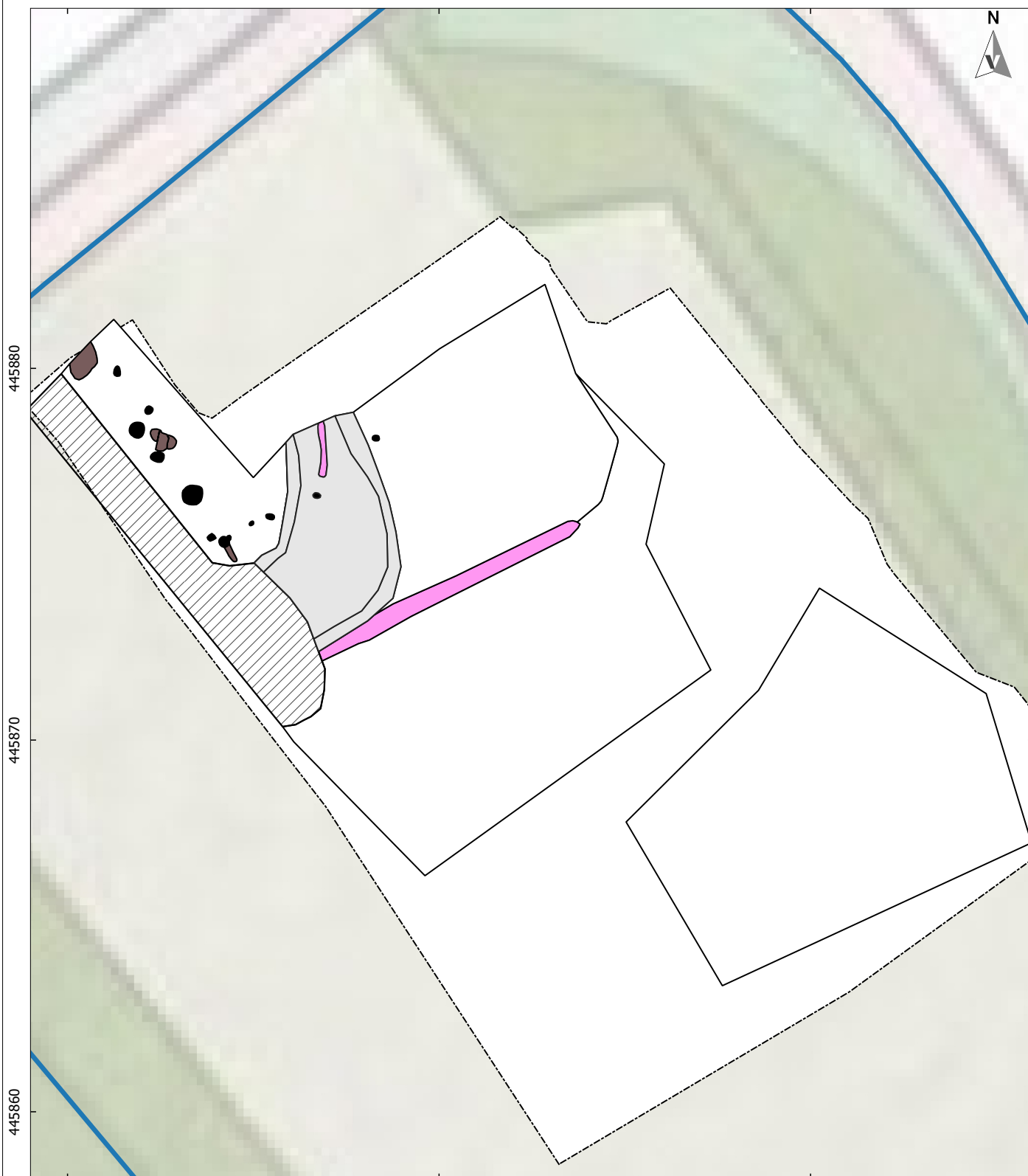

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk
 Rapport: V1853
 Datum: augustus 2019
 Bron: OpenTopo achtergrondkaart, CC-BY
 Ministerie van Veiligheid en Justitie -
 Instituut Fysieke Veiligheid 2018

Tekenaar: JKM

KAART 4 - ALLESPOREN ROMEINSE NIVEAU (VLAK 2)

LEGENDA

- greppel
- kuil
- paalkuil
- recente verstoring
- natuurlijke laag

Project: V19-4077 Dijkweg 8 Naaldwijk
Rapport: V1853
Datum: augustus 2019
Bron: OpenTopo achtergrondkaart, CC-BY
Ministerie van Veiligheid en Justitie -
Instituut Fysieke Veiligheid 2018

Tekenaar: JKM

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

Bijlage 3 Sporenlijst

Spoor	WP	Vlak	INTPRALG	INTPRSPEC	VORM	DIEPTE	PERIODE	VULLING	TEXTUUR	MEDIAAN	KLEUR	GEVLEKT
1	1	1	FUN	-	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
2	1	1	MR	MR	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
3	1	1	DR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
4	1	1	MR	MR	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
5	1	1	DR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GR	-
6	1	1	WA	-	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
7	1	1	MR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
9	1	1	LG	LGP	-	0	NTC	0	Zs1	MF	GR	GRBR
10	1	1	DR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GR	-
11	1	1	DR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GR	-
12	1	1	MR	MR	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
13	1	1	MR	MR	-	0	NTC	0	MR	-	GE	-
14	1	1	DR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GR	-
15	1	1	FUN	-	-	0	NTC	0	MR	-	OR	-
16	1	1	DR	-	-	0	NTC	0	MR	-	GR	-
17	1	1	MR	MR	-	0	NTC	0	MR	-	OR	-
18	1	2	KL	KL	kom	4	ROM	0	Kz2	-	BRGR	GR
19	1	2	PL	PK	kom	14	ROM	0	Kz2	-	BRGR	-
20	1	2	PL	PK	kom	10	ROM	0	Kz2	-	BRGR	DGR
21	1	2	PL	PK	hoek	16	ROM	0	Kz2	-	BRGR	-
22	1	2	KL	KL	onr	16	ROM	0	Kz2	-	BRGR	DGR
22	1	2	KL	KL	onr	16	ROM	1	Kz2	-	BRGR	DGR
23	1	2	PL	PK	kom	20	ROM	0	Kz2	-	BRGR	DGR
24	1	2	PL	PK	kom	20	ROM	0	Kz2	-	BRGR	DGR
24	1	2	PL	PK	kom	20	ROM	1	Kz2	-	BRGR	-
25	1	2	PL	PK	kom	4	ROM	0	Kz2	-	GRBR	GRBR
26	1	2	PL	PK	kom	18	ROM	0	Kz2	-	GRBR	DGR
26	1	2	PL	PK	kom	18	ROM	1	Kz2	-	GRBR	DGR
27	1	2	KL	KL	kom	24	ROM	0	Kz2	-	GRBR	DGR
28	1	2	PL	PK	kom	32	ROM	0	Kz2	-	GR	-
29	1	3	PL	PK	kom	14	NTC	0	Kz2	-	GR	-
29	1	3	PL	PK	kom	14	NTC	1	Kz2	-	GR	-
30	1	3	PL	PK	kom	4	NTC	0	Kz2	-	BRGR	DGR
31	1	3	PL	PK	kom	12	NTC	0	Kz2	-	GRBR	-
32	1	3	PL	PK	kom	29	NTC	0	Kz2	-	GRBR	-
33	1	3	PL	PK	kom	30	NTC	0	Kz2	-	GRBR	-
34	1	3	PL	PK	kom	10	NTC	0	Kz2	-	GRBR	-
35	1	3	PL	PK	kom	30	NTC	0	Kz2	-	GRBR	-
36	1	3	PL	PK	kom	20	NTC	0	Kz2	-	GRBR	-
37	1	2	LG	LGN	kom	18	ROM	0	Kz2	-	BRGR	-
37	1	2	LG	LGN	kom	18	ROM	1	Kz2	-	DGR	-

Spoor	WP	Vlak	INTPRALG	INTPRSPEC	VORM	DIEPTE	PERIODE	VULLING	TEXTUUR	MEDIAAN	KLEUR	GEVLEKT
38	1	3	PL	PK	kom	8	NTC	0	Kz2	-	BRGR	-
39	1	2	PL	PK	kom	18	ROM	0	Kz2	-	BRGR	GR
40	1	2	GW	GW	kom	12	ROM	0	Kz2	-	BRGR	GR
41	1	2	PL	PK	kom	35	ROM	0	Kz2	-	BRGR	GR
41	1	2	PL	PK	kom	35	ROM	1	Kz2	-	GR	GR
42	1	2	PL	PK	kom	18	ROM	0	Kz2	-	BRGR	GR
43	1	2	KL	KL	kom	10	ROM	0	Ks1	-	DGR	GR
44	1	2	GW	GW	kom	20	ROM	0	Kz3	-	DGR	GR
45	1	3	PL	PKP	kom	44	NTC	0	Kz3	-	BR	GR
45	1	3	PL	PKP	kom	44	NTC	1	Kz3	-	DGR	GR
46	1	3	KL	KL	kom	17	NTC	0	Kz3	-	BR	GR
46	1	3	KL	KL	kom	17	NTC	1	Kz3	-	BR	GR
47	1	3	WA	KERN	hoek	180	NTC	0	Zs1	MF	DBR	GR
47	1	3	WA	KERN	-	0	NTC	1	MR	-	GE	GR
48	1	3	PL	PK	kom	38	NTC	0	Zs2	MG	BRGR	-
49	1	3	PL	PKG	kom	4	NTC	0	Zs2	MG	BRGR	-
50	1	3	HT	HTL	kom	4	NTC	0	X	-	BRGR	-
51	1	3	PL	PK	hoek	15	NTC	0	Zs2	MF	GRBR	-
1001	1	1	LG	LGBO	-	0	-	0	Zs1	MF	DBR	GR
1002	1	1	LG	LGBO	-	0	-	0	Zs1	MF	DBR	GR
1003	1	1	LG	LGBO	-	0	-	0	Zs1	MF	GR	GRBR
2000	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Zs1	MF	GR	-
2001	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Zs1	MF	BRGE	-
2002	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks2	-	GRBR	-
2003	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks2	-	DBR	-
2004	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks2	-	GR	-
2005	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks2	-	DGR	-
2006	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks2	-	GR	-
3000	1	1	LG	LGC	-	0	-	0	Kz3	-	GR	-
3001	1	1	LG	LGC	-	0	-	0	Kz3	-	GR	-
3002	1	1	LG	LGC	-	0	-	0	Ks1	-	GR	-
3003	1	1	LG	LGC	-	0	-	0	Ks1	-	DGR	-
3004	1	1	LG	LGC	-	0	-	0	Ks1	-	GR	-
3005	1	1	LG	LGC	-	0	-	0	Ks1	-	GR	-
4000	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Z	MF	GR	-
4001	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Z	MF	GR	-
5000	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks1	zl1	GR	-
5001	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks1	zl1	GRBR	-
5002	1	1	LG	LGN	-	0	-	0	Ks1	zl1	GR	-

Bijlage 4 Aardewerk splitstabel

Telling handgevormd (inheems Romeins) en gedraaid aardewerk (Romeins en Nieuwe tijd):

Werkput	Spoornr.	Vondstnr.	AWG/AWH	Type AWG	Totaal n	Totaal g	GGs
1	18	3	AWG	Kruikamfoor, oranje-rood	1	17	17,0
1	18	3	AWH		3	9	3,0
1	18	3	AWG	Dolium rand	1	76	76,0
1	18	14	AWH		1	44	44,0
1	24	19	AWH		7	149	21,3
1	24	19	AWG	glad kruik, witb	5	90	18,0
1	25	30	AWH		3	22	7,3
1	26	7	AWG	ruwwandig kookpot	1	19	19,0
1	26	7	AWH		4	36	9,0
1	26	35	AWG	LLW Rood	1	26	26,0
1	27	36	AWG	LLW Rood	1	2	2,0
1	27	36	AWH		1	19	19,0
1	27	36	AWG_LM/NT	Roodbakkend spaarzaam glazuur	1	8	8,0
1	28	31	AWH		1	24	24,0
1	37	10	AWH		4	30	7,5
1	37	10	AWG	glad kruik, witb	1	8	8,0
1	37	10	AWG	LLW Rood	2	8	4,0
1	37	11	AWH		5	28	5,6
1	37	13	AWH		2	6	3,0
1	37	13	AWG	LLW Rood	1	9	9,0
1	37	13	AWH		7	31	4,4
1	37	13	AWG_LM/NT	Roodbakkend spaarzaam glazuur	1	9	9,0
1	37	16	AWG	glad kruik, witb	1	64	64,0
1	37	16	AWG	Kruikamfoor en lintoor	2	49	24,5
1	37	16	AWG	Kruikamfoor, oranje	1	60	60,0
1	37	16	AWH		4	63	15,8
1	37	17	AWH		6	45	7,5
1	37	17	AWG	kruikamfoor, oranje	2	16	8,0
1	37	17	AWG	LLW Grijs	1	4	4,0
1	37	17	AWG	Kruikamfoor, oranje-rood	2	10	5,0
1	37	17	AWG	LLW	1	5	5,0
1	37	25	AWG	Kruikamfoor, oranje	4	25	6,3
1	37	25	AWG	LLW Grijs	1	19	19,0
1	37	25	AWG	ruwwandig kookpot	1	22	22,0
1	37	25	AWH		8	82	10,3
1	37	26	AWG	LLW Rood	1	3	3,0
1	37	33	AWG	glad kruik, witb	1	7	7,0
1	37	33	AWH		7	30	4,3
1	39	15	AWH		1	15	15,0
1	39	20	AWH		1	11	11,0
1	40	12	AWG	TS	1	19	19,0
1	40	27	AWG	Terra nigra-achtig	1	37	37,0
1	40	41	AWH		5	18	3,6
1	43	29	AWG_LM/NT	Industrieel Wit NT	1	5	5,0
1	43	29	AWH		1	4	4,0
1	44	32	AWG	LLW	1	28	28,0
1	44	32	AWH		8	147	18,4
1	44	37	AWH		7	127	18,1
1	44	37	AWG	LLW	1	12	12,0
1	44	37	AWG	LLW	5	181	36,2
1	44	38	AWH		25	1167	46,7
1	44	38	AWG	LLW	2	40	20,0
1	44	38	AWG	Gladw kruikamfoor, witb	1	66	66,0
1	44	38	AWG	Kruikamfoor, oranje-rood	3	67	22,3

Werkput	Spoornr.	Vondstnr.	AWG/AWH	Type AWG	Totaal n	Totaal g	GGs
1	1003	1	AWG_LM/NT	Roodb glazuur, gele slibvers	1	43	43,0
1	3000	2	AWG	LLW Grijs	1	6	6,0
1	3002	21	AWH		1	6	6,0

Telling handgevoemd aardwerk (inheems Romeins):

Spoor	Vondstnr	Baksel	Potdeel	Diameter	Radius %	Wanddikte	Bodemdikte	Verwering
2	7	F1	w			9		2
18	3	F1	w			8		1/2
18	3	F1	w			7		1/2
18	14	F1b	b	10	20%	14	11	2
24	19	F1	b			13		3
28	31	F1b	b	12	20%	14		2
24	19	F1	r	12	20%	7		2/3
24	19	F1b	w			10		2
24	19	F1b	w			11		2
24	19	F1b	w			9		2
24	19	F1b	w			9		2
24	19	F1b	w			9		2
25	30	F1	w			10		2
25	30	F1	w			11		2
25	30	F1b	w			10		2
26	7	F1b	w			8		2
26	7	F1b	w			9		2
26	7	F1b	w			8		2
27	36	F1b	w			8		2
26	7	F1b	w			7		2
37	16	F1	b	9	15%	11	14	3
37	24	F1	b			indet	12	3
37	28	F1	b	12	25%	11	12	2
37	10	F1	r	?	5%	9		2
37	11	F1	r	20?	5%	7		2
37	17	F1	r	12?	5%	6		2
37	16	F1	r	?	5%	10		3
37	10	F1	w			6		2
37	10	F1	w			10		3
37	10	F1	w			8		3
37	11	F1	w			5		3
37	11	F1	w			10		3
37	11	F1	w			6		3
37	11	F1	w			11		2
37	13	F1	w			8		2
37	16	F1	w			indet		3
37	16	F1	w			10		3
37	17	F1	w			9		3
37	17	F1	w			10		2
37	17	F1	w			9		3
37	17	F1	w			8		2
37	17	F1	w			11		3
37	24	F1b	w			8		2
37	24	F1b	w			9		2
37	24	F1b	w			9		2
37	24	F1b	w			8		2
37	25	F1	w			12		3
37	25	F1	w			10		3
37	25	F1	w			10		3
37	25	F1	w			11		2
37	25	F1	w			13		2
37	25	F1	w			8		3

Spoor	Vondstnr	Baksel	Potdeel	Diameter	Radius %	Wanddikte	Bodemdikte	Verwerking
37	25	F1	w			10		2
37	25	F1	w			7		3
37	33	F1	w			7		3
37	33	F1	w			indet		3
37	33	F1	w			8		3
37	33	F1	w			9		2
37	33	F1	w			7		3
37	33	F1	w			10		3
37	33	F1	w			7		3
39	15	F1b	w			11		2
39	20	F1b	w			12		2
40	41	F1	r	?	5%	7		2
40	41	F1	w			8		2
40	41	F1	w			9		2
40	41	F1	w			8		2
43	29	F1	w			indet		3
44	38	F1	b	11	10%	9	12	2
44	38	F1	b	10	100%	9	17	2
44	32	F1	r	16	10%	10		3
44	32	F1b	r	10	25%	7		2
44	32	F1	r			7		2
44	38	F1	r	23	20%	7		2
44	38	F1	r	32	15%	12		2
44	32	F1	w			8		2
44	32	F1	w			7		2
44	32	F1	w			8		2
44	32	F1	w			7		2
44	32	F1b	w			8		2
44	37	F1	w			7		2
44	37	F1	w			11		2
44	37	F1	w			10		2/3
44	37	F1	w			6		2
44	37	F1	w			7		2
44	37	F1	w			7		2
44	38	F1	w			6		2
44	38	F1	w			8		2
44	38	F1	w			9		2
44	38	F1	w			9		2
44	38	F1	w			11		2
44	38	F1	w			10		2
44	38	F1	w			6		2
44	38	F1	w			10		2
44	38	F1	w			9		2
44	38	F1	w			7		2
44	38	F1	w			9		2
44	38	F1	w			11		2
44	38	F1	w			10		2
44	38	F1	w			12		2
44	38	F1	w			14		2
44	38	F1	w			11		2
44	38	F1	w			9		2
44	38	F1	w/b			9	11	2
44	38	F1	w/b			13		2
44	37	F1	w/b?			10	12	2/3
3002	21	F1	w			9		2

Baksel: F1 = plantaardige magering, in geringe mate potgruis (fijn), F1b=plantaardig met potgruis, F2 = plantaardig (briquetage), r/w/b: rand, wand, bodem

Bijlage 5 Waarderingsrapport botanische monsters

1 Waardering macrorestenmonsters Naaldwijk Dijkweg 8

N. van Asch

1.1 Inleiding

Bij een archeologische opgraving in het centrum van Naaldwijk, aan de Dijkweg 8, zijn enkele Romeinse sporen aangetroffen. Een aantal van deze sporen is bemonsterd voor macrobotanisch onderzoek. Dit betreft een monster uit een erfgreppel en een monster uit een cultuurlaag of depressie. Deze beide monsters zijn gewaardeerd om na te gaan of de eventuele aanwezige macroresten informatie kunnen bieden omtrent de voedsleconomie en lokale vegetatie in de Romeinse tijd. Dit rapport betreft de waardering van de botanische monsters. Het botanisch onderzoek is uitgevoerd in opdracht van J. Flamman van VESTIGIA BV Archeologie & Cultuurhistorie.

1.2 Methoden

Als gevolg van een miscommunicatie zijn beide monsters gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 1 mm, in plaats van de gebruikelijke 0,25 mm en 0,5 mm. Als gevolg hiervan zullen zaden en vruchten van kleiner dan 1 mm helaas niet meer in het zeefresidu aanwezig zijn. Gelukkig is het zo dat het overgrote deel van de vruchten en zaden en zeker die van cultuurgewassen als graan groter zijn dan 1 mm. Alhoewel de monsters niet de voorbereiding hebben gekend die gebruikelijk is binnen het archeobotanisch onderzoek is het nog zeker mogelijk om deze zeefresiduen nader te onderzoeken.

De monsters zijn doorgekeken onder een binoculair met een vergroting van maximaal 40x. Hierbij is globaal gekeken naar de aanwezige plantensoorten en de conserveringstoestand van de macroresten. Daarnaast is gekeken naar de aanwezigheid van houtskool, aardewerk en andere archeologische vondsten. Vervolgens is op basis van dit beeld een advies gegeven in hoeverre de monsters geschikt zijn voor verdere analyse.

Voor determinatie van de vruchten en zaden is gebruik gemaakt van de "Digitale zadenatlas" en de "Zadenatlas der Nederlandsche Flora".¹ De naamgeving van de plantensoorten die als macroresten gevonden worden, is op deze determinatiewerken gebaseerd. Voor de indeling in plantengroepen is onder andere gebruik gemaakt van de "Herziening van de indeling in ecologische soortengroepen voor Nederland en Vlaanderen", de "Nederlandse Oecologische Flora" en de "Heukels flora".²

1.3 Resultaten

De resultaten van het waarderend onderzoek zijn weergegeven in tabel 1. Hieronder worden de resultaten kort beschreven.

In monster M1 zijn in het geheel geen zaden en vruchten aangetroffen. Wel zijn enkele fragmenten van bot aangetroffen in het monster. Dit monster komt niet in aanmerking voor verder onderzoek.

In monster M2 zijn verkoolde graankorrels (Cerealia) aangetroffen. Deels waren deze graankorrels te slecht geconserveerd of te sterk gefragmenteerd om vast te stellen welke graansoort het betrof. Waar determinatie wel mogelijk was, bleek het om gerst (*Hordeum vulgare*) te gaan. Deze graansoort zal dus gegeten zijn door de Romeinse bewoners van het gebied. Naast de graankorrels is een enkele verkoolde korrel van gras (Poaceae) gevonden. Andere zaden en vruchten zijn niet in het monster aangetroffen. Wel bevat het monster fragmenten houtskool en bot. Dit monster is tijdens de waardering reeds in het geheel uitgezocht, waardoor een analyse geen aanvullende informatie en soorten meer zal opleveren. Ook dit monster komt dus niet in aanmerking voor verder onderzoek.

Bij deze resultaten dient nog opgemerkt te worden dat zaden en vruchten van kleiner dan 1 mm niet in het zeefresidu aanwezig waren (zie methoden). Gezien het geheel ontbreken van zaden en vruchten in monster M1, is de verwachting dat in dat monster ook geen hele kleine zaden en vruchten aanwezig waren. Het zeer lage

¹ Beijerinck 1947; Cappers *et al.* 2006.

² Van der Meijden 2005; Weeda, *et al.* 1985; 1987; 1988; 1991; 1994.

aantal resten van wilde planten in monster M2, namelijk 1 korrel van gras, suggereert dat ook in dit monster geen of zeer weinig kleine zaden en vruchten aanwezig zullen zijn geweest.

Tabel 1 Resultaten waardering botanische macroresten van Naaldwijk Dijkweg 8.

- niet aangetroffen
- +/- aanwezig
- + duidelijk aanwezig

M	S	Cultuurgewassen	Wilde planten	Houtskool	Bot	Geschiktheid voor analyse	Opmerkingen
1	37	-	-	-	+/-	Nee	Geen zaden en vruchten
2	44	+/-	+/-	+	+	Nee	Cerealia indet (v), Hordeum vulgare (v), Poaceae 1 (v)

1.4 Conclusies

De beide macrobotanische monsters van Naaldwijk, Dijkweg 8, zijn ongeschikt voor verder onderzoek. Monster M1 bevat in het geheel geen zaden en vruchten. In monster M2 is wat verkoold graan aanwezig, waaronder van gerst. Aangezien dit monster reeds in het geheel is uitgezocht, is verder onderzoek niet zinvol.

1.5 Literatuur

Beijerinck, W., 1947: *Zadenatlas der Nederlandsche Flora*. Wageningen.

Cappers, R.T.J., R.M. Bekker & J.E.A. Jans, 2006: *Digitale zadenatlas van Nederland*. Eelde (Groningen Archaeological Studies, 4).

Meijden, R. van der, 2005: *Heukels' Flora van Nederland*. Groningen/Houten.

Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra & T. Westra, 1985: *Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 1*. Deventer.

Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra & T. Westra, 1987: *Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 2*. Deventer.

Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra & T. Westra, 1988: *Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 3*. Deventer.

Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra & T. Westra, 1991: *Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 4*. Deventer.

Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra & T. Westra, 1994: *Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 5*. Deventer.

Vestigia BV *Archeologie & Cultuurhistorie*
Spoorstraat 5
3811 MN Amersfoort
Nederland

Telefoon 033 277 92 00
E-mail info@vestigia.nl
Website www.vestigia.nl

K.v.K. Gooi- en Eemland 32078894

Erfgoedingenieurs

“Engineering the past, creating the future”

